संकटातून कसे पार पडता येतें, ह्याविषयीं तुम्हास आणखी एकदोन गोष्टी सांगतों.

एका शहरात एक किराण्याचा व्यापारी होता. तो किराण्या जिनसाशिवाय तऱ्हेतऱ्हेचे थोडी विकीत असे. एके दिवशीं त्याने आपल्या मुलाला तळघरांतून टोपलीभर जिरें आणावयास सांगितलें. त्याप्रमाणें मुलगा एक काकडा पेटवून घेऊन तळघरात गेला. जिऱ्यांची टोपली घेऊन बाहेर येताना मुलाच्या हातात काकडा नाहीं असें पाहून बापाने, "काकडा कोठे ठेविलास?" म्हणून त्यास विचारिलें. मुलगा म्हणाला, "जिऱ्याच्या पोत्याजवळ जें एक काळ्या बियाचें पोतें आहे, त्यात तो खोवून ठेविला आहे" हे ऐकताच बापाच्या पोटात धस्स झालें. तो मनात म्हणाला, " ते काळें बी कसले! ती बंदुकीची दारू आहे। जर का काकड्याची ठिणगी भीत पडली, किंवा तो दारूपर्यंत जळत गेला, तर सर्व घराचा आणि माणसांचा एकदम फडशा उडेल! असो; स्वतः जाऊन काकडा वरती आणावा, मग काय होईल ते होवो!" असा मनात [illegible] करून तसाच तो तळघरात उतरला. काकड्याला वारा लागून दारूत ठिणगी पडेल म्हणून तो अगदीं हळूहळू काकड्याजवळ गेला, आणि ठिणगी पडली तरी हातावरच पडावी, म्हणून ओंजळ करून, तीमध्यें हळूच काकडा धरून त्याने तो बाहेर काढिला. ईश्वरकृपेनें ठिणगी कोठेंच पडली नाहीं, व कशाचाही नाश झाला नाहीं. पाहा, त्या व्यापाऱ्याचें केवढें प्रसंगावधान! त्या प्रसंगी जर तो गडबडून गेला असता, तर त्याच्या घरादाराचा सर्वस्वीं नाश झाला असता; परंतु त्याने अशा प्रसंगी आपलें चित्त स्थिर ठेवून मोठ्या धैर्यानें आलेलें अरिष्ट टाळिलें.

दुसरी एक गोष्ट अशी आहे कीं, एका खेडेगावात एकदां कोणी

संकटातून कसे पार पडता येतें, ह्याविषयीं तुम्हांस आणखी एकदोन गोष्टी सांगतो.

एका शहरात एक किराण्याचा व्यापारी होता. तो किराण्या जिन-साशिवाय तऱ्हेतऱ्हेचे दारूही विकीत असे. एके दिवशीं त्यानें आपल्या मुलाला तळघरातून टोपलीभर जिरे आणावयास सांगितलें. त्याप्रमाणें मुलगा एक काकडा पेटवून घेऊन तळघरात गेला. जिऱ्याची टोपली घेऊन बाहेर येताना मुलाच्या हातात काकडा नाहीं असें पाहून बापानें, "काकडा कोठें ठेविलास?" म्हणून त्यास विचारिलें. मुलगा म्हणाला, "जिऱ्याच्या पोत्याजवळ जे एक काळ्या बियांचें पोतें आहे, त्यात तो खोचून ठेविला आहे." हें ऐकताच बापाच्या पोटात धस्स झालें. तो मनात म्हणाला, "ते काळें बी कसलें! ती बंदुकीची दारू आहे! अन् का काकड्याची ठिणगी भीत पडली, किंवा तो दारूपर्यंत जळत गेला, तर सर्व घराचा आणि माणसांचा एकदम फडशा उडेल! असो; खालीं जाऊन काकडा वरती आणावा, मग काय होईल तें होवो!" असा मनाशी [illegible] करून तसाच तो तळघरात उतरला. काकड्याला वारा लागून दारूत ठिणगी पडेल म्हणून तो अगदीं हळूहळू काकड्याजवळ गेला, आणि ठिणगी पडली तरी हातावरच पडावी, म्हणून ओंजळ करून, तीमध्ये हळूच काकडा धरून त्यानें तो बाहेर काढिला. ईश्वरकृपेनें ठिणगी कोठेंच पडली नाहीं, व कशाचाही नाश झाला नाहीं. पाहा, त्या व्यापाऱ्याचें केवढें प्रसंगावधान! त्या प्रसंगी जर तो गडबडून गेला असता, तर त्याच्या घरादाराचा सर्वस्वीं नाश झाला असता; परंतु त्यानें अशा प्रसंगी आपलें चित्त स्थिर ठेवून मोठ्या धैर्यानें आलेलें अरिष्ट टाळिलें.

दुसरी एक गोष्ट अशी आहे कीं, एक खेडेगावात एकदां कांहीं

३ दूषित हवेचे वाईट परिणाम व स्वच्छ हवेचा पुरवठा.

[illegible] वेळा बाहेर हवा [illegible] हवा बाहेर सोडितों. [illegible] येणारे आपले [illegible] स्वच्छ नसेल, [illegible] व्यापार नीट [illegible] घेतो, ती [illegible]

[illegible] प्राण्याचे [illegible] म्हणतात हा [illegible] वायूशिवाय [illegible] वायु [illegible] प्रमाणाने [illegible]

[illegible] आपण [illegible] हा [illegible]

खिडक्या दिवसा मोकळ्या ठेवता येतात. रात्रीं दारें जरी बंद करावीं लागलीं, तरी खिडक्या उघड्या ठेवाव्या व स्वच्छ हवेला प्रवाह घरांत खेळू द्यावा. खिडक्यास लोखंडी गज बसविले, म्हणजे त्या उघड्या ठेविल्या तरी चोराचिरट्याचा उपद्रव होण्याचें भय राहाणार नाहीं.

निजण्याच्या खोलींत माणसाची फाजील दाटी नसावी. दर-माणशी निदान पन्नास चौरस फूट ह्या मानानें जागा असावी. दाटी असली म्हणजे तेथें निजलेल्या मनुष्यास हवी तेवढी ताजी हवा मिळणार नाहीं. खोलीच्या खिडक्या उघड्या असतां आपणावर वाऱ्याचा झुळूक न येईल अशा ठिकाणीं निजावें, म्हणजे वाऱ्यापासून कांहीं इजा होणार नाहीं.

---

४. जान काक्सन.

प्रत्येक मनुष्यानें आपलें कर्तव्य करणें हें अत्यंत श्रेयस्कर आहे. कर्तव्यदक्ष मनुष्य इतरांस मार्गदर्शक होतो. असे कर्तव्यदक्ष पुरुष, अर्वाचीन काळच्या क्षणिक स्वार्थाकडे दृष्टि न देता चिरकालचा खरा स्वार्थ साधणारे पुरुष, ज्या देशांत अधिक निपजतात, तोच देश उन्नतीस येतो, आणि जोपर्यंत अशा ज्योति पाजळत राहातील, तोंपर्यंतच ही उन्नति टिकते. अशा थोर पुरुषांपैकीं जान काक्सन हा एक होता.

जान काक्सन हा विलायतेंत उताराच्या एका लहानशा आगबोटीवर सुकाणदार होता. एके दिवशीं सन्ध्याकाळीं ती आगबोट नित्याप्रमाणें उतारू घेऊन निघाली. ती बंदर सोडून फार लांब गेली नाहीं, तोंच एकाएकीं कांहीं जळाल्याची घाण आली, व काय जळालें म्हणून तपास करतात, तों आगबोटीच्या चाकावरील ओंगण ठेवण्याच्या पेटींतून

खिडक्या दिवसा मोकळ्या ठेवता येतात. रात्रीं दारें जरी बंद करावीं लागलीं, तरी खिडक्या उघड्या ठेवाव्या व स्वच्छ हवेचा प्रवाह घरांत खेळू द्यावा. खिडक्यांस लोखंडी गज बसविले, म्हणजे त्या उघड्या ठेविल्या तरी चोरचिरट्याचा उपद्रव होण्याचें भय राहाणार नाहीं.

निजण्याच्या खोलींत माणसाची फाजील दाटी नसावी. दर-माणशीं निदान पन्नास चौरस फूट ह्या मानानें जागा असावी. दाटी असली म्हणजे नवे निजलेल्या मनुष्यास हवी तेवढी ताजी हवा मिळणार नाहीं. खोलीच्या खिडक्या उघड्या असता आपणावर वाऱ्याची झुळूक न येईल अशा ठिकाणी निजावें, म्हणजे वाऱ्यापासून कांहीं इजा होणार नाहीं.

४. जान कान्न.

प्रत्येक मनुष्यानें आपलें कर्तव्य करणें हें अत्यंत श्रेयस्कर आहे. कर्तव्यदक्ष मनुष्य इतरास मार्गदर्शक होतो. असे कर्तव्यदक्ष पुरुष, अर्थातच तात्कालिक स्वार्थाकडे दृष्टि न देता चिरकालचा खरा स्वार्थ साधणारे पुरुष, ज्या देशांत अधिक निपजतात, तोच देश उन्नतीस येतो, आणि जोपर्यंत अशा ज्योति पाजळत राहातील, तोंपर्यंतच ही उन्नति टिकते. अशा थोर पुरुषांपैकीं जान कान्न हा एक होता.

जान कान्न हा विलायतेंत उतारूंच्या एका लहानशा आगबोटीवर सुकाणदार होता. एके दिवशीं सन्ध्याकाळीं ती आगबोट नित्याप्रमाणें उतारू घेऊन निघाली. ती बंदर सोडून फार लांब गेली नाहीं, तोंच एकाएकीं कांहीं जळाल्याची घाण आली, व काय जळालें म्हणून तपास करतात, तों आगबोटीच्या चावावरील ओंगण ठेवण्याच्या पेटींतून

गडकानजवळ जाऊन पोहोंचली, व सर्व उतारू तेथें सुखरूप उतरले. ते पाहून कावनाम पराकाष्ठेचा आनंद वाटला.

ह्या सर्व कृत्यामुळे त्याच्या शरिराचें मात्र फार नुकसान झालें. ऐन तारुण्यात असताही, एका चार घटकेंत काळजीनें व श्रमानें त्याचें रूप अगदी पालटलें त्याचे सर्व केस पिकले, व त्याचें पहिल्यानासारखें शरीर होतें ते शुष्क व रोड होऊन तो अगदीं म्हाताऱ्यासारखा दिसूं लागला ! त्यानें सर्वांचे प्राण वाचविले खरे, पण त्याचे हातपाय पोळून जाऊन निरुपयोगी झाले ही एवढी शरीरहानि त्यानें केवळ आपलें कर्तव्य बजाविण्याकरिता सोशिली शाबास त्याची ! अशीं कर्तव्यदक्ष माणसें ज्या देशात निपजतात तो देश भरभराटीस आल्यावाचून कसा राहील ?

---

५. गुरु सांदीपनि आणि त्याचे शिष्य.

अवंती नगरीजवळ सांदीपनि नावाचा एक ऋषि राहात असे. उत्तम गुरु असा त्याचा लौकिक सर्वत्र पसरला होता म्हणून वसुदेवानें आपले पुत्र बलराम व कृष्ण ह्यांस सांदीपनाकडे विद्याभ्यासासाठी पाठविलें त्याच्याबरोबर त्यांचा स्नेही, ब्राह्मणपुत्र सुदामा, हाही गेला.

गुरूच्याठायीं जे गुण असावे ते सर्व सांदीपनीच्या अंगीं होते. तो ऋषि वेदांमध्ये प्रवीण असून धर्माचरणात नेहमी दक्ष असे. सर्व विद्या आणि कला त्यास पूर्ण अवगत होत्या, तरी त्याच्याठायीं गर्व, दंभ इत्यादि कोणतेही अवगुण नव्हते सर्व शिष्यांवर त्याची समदृष्टि असे. त्याच्या मनाची समता आणि प्रसन्नता त्याच्या आचरणात सतत दिसून येत असल्यामुळे त्याचे शिष्य अत्यंत संतुष्ट राहात, व त्यावर त्यांची फार भक्ति असे.

गडकानवळ जाऊन पोहोंचली, व सर्व उतारू तेथें सुखरूप उतरले. ते पाहून कासनाम पराकाष्ठेचा आनंद वाटला.

ह्या सर्व कृत्यामुळे त्याच्या शरिराचें मात्र फार नुकसान झालें. ऐन तारुण्यात असताही, एका चार घटकेंत काळजीनें व श्रमानें त्याचें रूप अगदी पालटलें त्याचे सर्व केस पिकले, व त्याचें पहिलवानासारखें शरीर होतें ते शुष्क व रोड होऊन तो अगदीं म्हाताऱ्यासारखा दिसूं लागला ! त्यानें सर्वांचे प्राण वांचविले खरे, पण त्याचे हातपाय पोळून जाऊन निरुपयोगी झाले ही एवढी शरीरहानि त्यानें केवळ आपलें कर्तव्य बजाविण्याकरिता सोशिली शाबास त्याची ! अशी कर्तव्यदक्ष माणसें ज्या देशात निपजतात तो देश भरभराटीस आल्यावाचून कसा राहील ?

---

५. गुरु सांदीपनि आणि त्याचे शिष्य.

अवंती नगरीजवळ सांदीपनि नावाचा एक ऋषि राहात असे. उत्तम गुरु असा त्याचा लौकिक सर्वत्र पसरला होता म्हणून वसुदेवानें आपले पुत्र बलराम व कृष्ण ह्यांस सांदीपनाकडे विद्याभ्यासासाठी पाठविलें त्याच्याबरोबर त्यांचा स्नेही, ब्राह्मणपुत्र सुदामा, हाही गेला.

गुरुच्याठायीं जे गुण असावे ते सर्व सांदीपनीच्या आंगीं होते. तो ऋषि वेदांमध्ये प्रवीण असून धर्माचरणात नेहमीं दक्ष असे. सर्व विद्या आणि कला त्यास पूर्ण अवगत होत्या, तरी त्याच्याठायीं गर्व, दंभ इत्यादि कोणतेही अवगुण नव्हते सर्व शिष्यांवर त्याची समदृष्टि असे. त्याच्या मनाची समता आणि प्रसन्नता त्याच्या आचरणात नित दिसून येत असल्यामुळे त्याचे शिष्य अत्यंत संतुष्ट राहात, त्यावर त्यांची फार भक्ति असे.

त्याचे कंठ दाटून येऊन शब्द फुटेनासा झाला! शेवटी मोठ्यानें आपलें दुःख आवरून घोगऱ्या स्वराने म्हणाला, "कृष्णा, जगा; रामा, दामा, रडू नका. थोडें मागतों तें ध्यानांत ठेवा. आपल्या कर्तव्यास जागृत राहा. अध्ययन सोडू नका. सत्याचा हिताचा मार्ग सोडूं नका. सत्याने वागा. माता, पिता आदिकरून वडील माणसांना मान देईत जा. लोकांच्या दोषांकडे दुर्लक्ष करून त्यांचे गुण तेवढे घेत जा. दुसऱ्याचा मत्सर न करता, त्यांच्यावर होईल तितके उपकार करा."

असा सांदीपनीने त्यास निरोप देताना थोडक्यांत उपदेश केला. तेही त्या उपदेशाचा विचार करून, स्फुंदत स्फुंदत गुरुच्या पायांवर डोई ठेवून व गुरुपत्नीस वंदन करून निघाले. घरी पोचल्यावर कृष्णाने लवकरच ... गुरुकडे पाठविली. म्हणतात, गुरुगृही असतांना, गुरुदक्षिणा म्हणून कृष्णाने गुरुंना मृत पुत्र जिवंत करून परत आणून दिला असेही पुराणांत सांगितलें आहे.

५. आत्मसंयमन.

मधु व हरी असे दोघे विद्यार्थी शेजारीशेजारी राहात असत. ते नेहमी बरोबरच शाळेत जात. मधूवर गुरुजींचा फार लोभ असे, पण त्याचा हरीला हेवा वाटे. दिवसांतून एक वेळेला गणे म्हणण्याची पाळी येई. दोघेही सारखेच बुद्धिमान् होते, पण हरी शिकण्यांत थोडासा मागें पडे. हें असे का होते म्हणून हरीने एके दिवशी मधूस विचारिलें. ... मधू म्हणाला, ते आज संध्याकाळी सांगेन.

त्याचे कंठ दाटून येऊन शब्द फुटेनासा झाला! शेवटीं सांदीपनि आपलें दुःख आवरून घोगऱ्या स्वराने म्हणाला, "कृष्णा, सुदामा; बाळांनो, रडू नका. थोडें मागतों तें ध्यानांत ठेवा. आपल्या कर्तव्यांस जागृत राहा. अध्ययन सोडूं नका. सत्याचा हिताचा मार्ग सोडूं नका. सत्याने वागा. माता, पिता आदिकरून वडील माणसांना मान देईत जा. लोकांच्या दोषांकडे दुर्लक्ष करून त्यांचे गुण तेवढे घेत जा. दुसऱ्यास त्रास न देता, त्यानंतर होईल तितके उपकार करा."

असा सांदीपनीनें त्यांस निरोप देतांना थोडक्यांत उपदेश केला. तेव्हां त्या उपदेशा शिरसा वंदून, स्फुंदत स्फुंदत गुरूंच्या पायांवर डोई ठेवून व गुरुपत्नीस वंदन करून निघाले. घरीं परत आल्यावर कृष्णानें बहुत द्रव्य गुरुपत्नीकडे पाठविलें. शिवाय, गुरुगृहीं असतांना, गुरुदक्षिणा म्हणून कृष्णानें गुरूंना मृत पुत्र जिवंत करून परत आणून दिला असेंहि पुराणांत सांगितलें आहे.

६. आत्मसंयमन.

मधु व हरी असे दोघे विद्यार्थी शेजारीशेजारी राहात असत. ते नेहमीं बरोबरच शाळेंत जात. मधूवर गुरुजींचा फार लोभ असे, पण त्याचा हरीला कधीं एक वेळहि राग आल्याची पाळी येई. दोघेही सारखेच बुद्धिमान् होते, पण हरी शिकण्यांत थोडासा मागें पडे. हें असें का होतें म्हणून हरीनें एके दिवशीं मधूस विचारलें. तेव्हां मधू म्हणाला, ते आज संध्याकाळीं सांगेन.

ऐकण्यास गेले. हरिदास चांगला वक्ता असून गाणारही होता. कथेचा पूर्वरंग संपून अनुसंधान लागतें, तो दहाचा ठोका पडला. त्याबरोबर सदू हरीस म्हणाला, "चल, आपण निजावयास जाऊ. सकाळीं शाळेस जावयाचें आहे." हरीनें उत्तर केलें "म्हणून काय झालें? काय मौजेची कथा आहे! आणखी थोडीशी ऐकून जाऊ. झोप थोडी कमी घेऊ." सदू म्हणाला "तें उपयोगी नाहीं. जशीतशी निजलों तर आपण लवकर जागे होणार नाहीं, व मग शाळेस जाण्याला वेळ होईल. अशा वेळीं आपण आपलें मन आवरलें पाहिजे." हरी म्हणाला, "पण, अरे, असली मौज टाकून जाववत नाहीं!" सदू म्हणाला, "गेलेंच पाहिजे. मनास मोह पडला म्हणजेच तो आवरावयाचा असतो. मी तुला सकाळीं सांगेन असें म्हणालो होतों तें हेंच." हरीस दुपारची आठवण होऊन तो म्हणाला, "मग काय त." सदू म्हणाला, "दुपारीं शाळेंत जातांना जर तूं आम्हाला मेळ पाहण्याची इच्छा दाविली असतीस, तर तुला गुरुजी रागें भरले नसते. परवानगीवाचून पुस्तकांत पाहून उदाहरण करणें, म्हणजे गुरुजींना फसवून चोरी करण्यासारखें होय. तसें करण्याचा मोह टाळण्याइतका मनोनिग्रह तूं केला नाहींस. खेळतांना गोविंदा पडला, त्यास तूं विनाकारण हंसलास; आपलें मन आवरून धरलें नाहींस. तेव्हां तुझें बिघडलें तें हेंच. तूं आत्मसंयमन करीत नाहींस."

याप्रमाणें काहीं वेळ बोलणें होऊन हरीस आत्मसंयमनाची किंमत व जरूरी समजली, व तो सदूबरोबर निजावयास गेला.

ऐकण्यास गेले. हरिदास चांगला वक्ता असून गाणारही होता. कथेचा पूर्वरंग संपून अनुसंधान लागतें, तो दहाचा ठोका पडला. त्याबरोबर मधू हरीस म्हणाला, "चल, आपण निजावयास जाऊं. सकाळीं शाळेस जावयाचें आहे." हरीनें उत्तर केलें "म्हणून काय झालें? काय मौजेची कथा आहे! आपण थोडीशी ऐकून जाऊं. झोप थोडी कमी घेऊं." मधू म्हणाला "तें उपयोगी नाहीं. जर उशीरां निजलों तर आपण लवकर जागे होणार नाहीं, व मग शाळेस जाण्याचा घोटाळा होईल. अशा वेळीं आपण आपलें मन आवरलें पाहिजे." हरी म्हणाला, "पण, अरे, असली मौज टाकून जावत नाहीं!" मधू म्हणाला, "गेलेंच पाहिजे. मनास मोह पडला म्हणजेच तो आवरावयाचा असतो. मी तुला सकाळीं सांगेन असें म्हणालों होतों तें हेंच." हरीस दुपारची आठवण होऊन तो म्हणाला, "मग काय तें." मधू म्हणाला, "दुपारीं शाळेंत जातांना जर तूं माळ्याला तेथें पाहण्याची इच्छा दाखविली असतीस, तर तुला पुढची गोष्ट भरली नसती. परवानगीवाचून पुस्तकांत पाहून उदाहरण करणें, म्हणजे गुरुजींना फसवून चोरी करण्यासारखें होय. तसें करण्याचा मोह टाळण्याइतका मनोनिग्रह तूं केला नाहींस. खेळतांना गोविंदा पडला, त्यास तूं विनाकारण हंसलास; आपलें मन आवरून धरिलें नाहींस. तेव्हां तुझें बिघडलें तें हेंच. तूं आत्मसंयमन करीत नाहींस."

याप्रमाणें कांहीं वेळ बोलणें होऊन हरीस आत्मसंयमनाची किंमत व जरूरी समजली, व तो मधूबरोबर निजावयास गेला.

कचकर संतापत नाहीं, व त्याच्यांत उतावीळपणा, हेवा, मत्सर, हे अवगुण सहसा वास करीत नाहीत. तो महत्त्वाकांक्षी असला तरी त्याच्याठायीं क्षुद्रपणा असत नाहीं. शिवाय मनुष्याचें मन असें निर्दोष असलें, म्हणजे तो पाहिजे त्या विषयाचें ग्रहण करण्यास समर्थ असतो. सारांश, नेमस्तपणानें चालणाऱ्या मनुष्याचें आयुष्य बहुधा सुखांत जातें.

जेवढें पचेल त्यापेक्षा किंचित् कमी, व तें नेमानें आणि वेळीं खाल्लें पाहिजे. लोहभस्म घेतल्यानें शक्ति येते असें वैद्यक सांगतें. म्हणून रोज तोळा तोळा भस्म सेवन केलें, तर उपयोग न होतां उलटा अपाय होईल. प्रत्येक गोष्टींत नेमस्तपणा ठेवणारा मनुष्य व्यवस्थित असतो, कारण, त्याच्या मनास नियमबाह्य वर्तन आवडत नाहींसें होतें. त्याचा शेजाऱ्यापाजाऱ्यांस फार उपयोग होतो, व त्याजविषयीं त्याच्या मनांत पूज्यबुद्धि उत्पन्न होते. आपणास जेवढें अन्न जरूर लागतें, तेवढेंच मनुष्यानें खाल्लें पाहिजे. गोड लागतें म्हणून जास्त खाल्लें तर तें उपद्रव करण्यास चुकत नाहीं. मनुष्याच्या शरीरपोषणास उत्तम साधन होतें असें जें गाईचें दूध, तें देखील प्रमाणाबाहेर प्याला, तर बाधाच करतें. खाण्यापिण्यासंबंधानें एक गोष्ट ध्यानांत ठेवावी, ती ही कीं, खाणें साधें असून पौष्टिक असावें; त्यांत मसाला वगैरे घालून तें फार स्वादिष्ट करूं नये. निदान नेहमीं तरी स्वादिष्ट अन्न खाऊं नये. पेय पदार्थांत उत्तम पेय दूध, व तहान भागविण्यास उत्तम साधन शुद्ध पाणी, असें आतां बहुतेक विद्वानांचें मत ठाम होत चाललें आहे.

खाण्यापिण्याचा निर्बंध न ठेवणारीं, मादक द्रव्यें सेवन करणारीं, अतिशय श्रमणारीं किंवा अतिशय निजणारीं, व्यायामाशीं ज्यानें पूर्ण

कवकर मंतापत नाहीं, व त्याच्यात उतावीळपणा, हेवा, मत्सर, हे अवगुण सहसा वास करीत नाहीत तो महत्त्वाकांक्षी असला तरी त्याच्याठायीं क्षुद्रपणा असत नाहीं शिवाय मनुष्याचें मन असें निर्दोष असले, म्हणजे तो पाहिजे त्या विषयाचें ग्रहण करण्यास समर्थ असतो. सारांश, नेमस्तपणानें चालणाऱ्या मनुष्याचें आयुष्य बहुधा सुखांत जातें

जेवढें पचेल त्यापेक्षा किंचित् कमी, व ते नेमानें आणि वेळीच खाल्लें पाहिजे लोहभस्म घेतल्यानें शक्ति येते असें वैद्यक सांगतें. म्हणून रोज तोळा तोळा भस्म सेवन केलें, तर उपयोग न होतां उलटा अपाय होईल. प्रत्येक गोष्टींत नेमस्तपणा ठेवणारा मनुष्य व्यवस्थित असतो, कारण, त्याच्या मनास नियमबाह्य वर्तन आवडत नाहींसें होतें त्याचा शेजाऱ्यापाजाऱ्यांस फार उपयोग होतो, व त्यांजविषयीं त्याच्या मनांत पूज्यबुद्धि उत्पन्न होते आपणास जितकें अन्न जरूर लागतें, तेवढेंच मनुष्यानें खाल्लें पाहिजे. गोड लागतें म्हणून जास्त खाल्लें तर तें उपद्रव करण्यास चुकत नाहीं. [illegible] शरीरपोषणास उत्तम साह्य होतें असें जें गाईचें दूध, तें देखील [illegible] अतिशय प्याला, तर बाधाच करतें. खाण्यापिण्यासंबंधानें एक गोष्ट ध्यानांत ठेवावी, ती ही कीं, खाणें साधें असून पौष्टिक असावें; [illegible] मसाला वगैरे घालून तें फार स्वादिष्ट करूं नये निदान [illegible] स्वादिष्ट अन्न खाऊं नये. पेय पदार्थांत उत्तम पेय दूध, [illegible] उत्तम साधन शुद्ध पाणी, असें आतां बहुतेक विद्वानांचें मत [illegible] झालें आहे.

खाण्यापिण्याचा निर्बंध न ठेवणारीं, मादक द्रव्यें सेवन करणारीं, अतिशय जागणारीं किंवा अतिशय निजणारीं, व्यायामाशीं ज्यांचें पूर्ण

आहेत, आणि मुंबई इलाखा व इतर दक्षिण हिंदुस्तान ह्यांतील बहुतेक लोक द्रविड आणि शक ह्या वंशाच्या मिश्रणापासून झालेले आहेत. शुद्ध आर्य किंवा शुद्ध द्रविड यांची संख्या फारच थोडी आहे.

वैदिक अथवा हिंदु, बौद्ध, जैन, मुसलमानी, शीख, ख्रिस्ती, यहुदी, पारशी हे धर्म ह्या देशांत मुख्यत्वे प्रचलित आहेत. पुन्हा त्या प्रत्येकाचे मतभेदावरून व आचारभेदावरून पोटभाग झालेले आहेत. हिंदु लोकांत जातिभेद मानितात. बाकीच्या लोकांत धर्मदृष्ट्या तो मानीत नाहीत, परंतु त्यांच्यांतही निरनिराळ्या कारणांनीं जातिभेदाप्रमाणेच कांहीं पोटविभाग रूढ होऊन बसले आहेत. हिंदूंच्या जातिभेदांत व इतरांच्या ह्या पोटविभागांत अंतर इतकेंच कीं, हिंदूंमध्यें एका जातीचा मनुष्य कोणत्याही रीतीने दुसऱ्या जातींत जाऊं शकत नाहीं, परंतु इतरांत [illegible] मनुष्य एका पोटविभागांतून दुसऱ्या पोटविभागांत जाऊं शकतो.

वैदिक धर्माचे वेद [illegible] इत्यादि धर्मग्रंथांस प्रमाण [illegible] सामान्यतः हिंदु म्हणण्याचा प्रघात आहे. देवाच्या अनेक विभूति अथवा अवतार वेळोवेळीं प्रगट झाले आहेत, असें ते समजतात, व त्यामुळें त्यांच्यामध्यें शैव, वैष्णव इत्यादि अनेक पंथ झाले आहेत. तथापि सृष्टि उत्पन्न करणारा परमेश्वर एकच आहे असा सर्वांचा पूर्ण भरवसा

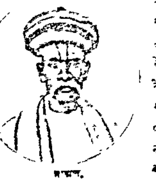

ब्राह्मण.

आहेत, आणि मुंबई इलाखा व इतर दक्षिण हिंदुस्तान यांतील बहुतेक लोक द्रविड आणि शक या वंशाच्या मिश्रणापासून झालेले आहेत. शुद्ध आर्य किंवा शुद्ध द्रविड यांची संख्या फारच थोडी आहे.

वैदिक अथवा हिंदु, बौद्ध, जैन, मुसलमानी, शीख, खिस्ती, यहुदी, पारशी हे धर्म या देशांत मुख्यत्वे प्रचलित आहेत. पुन्हा त्या प्रत्येकाचे मतभेदावरून व आचारभेदावरून पोटभाग झालेले आहेत. हिंदु लोकांत जातिभेद मानितात. बाकीच्या लोकांत धर्मदृष्ट्या तो मानीत नाहीत, परंतु त्यांच्यातही निरनिराळ्या कारणांनी जातिभेदाप्रमाणेच कांही पोटविभाग रूढ होऊन बसले आहेत. हिंदूंच्या जातिभेदांत व इतरांच्या या पोटविभागांत अंतर इतकेच की, हिंदूंमध्ये एका जातीचा मनुष्य कोणत्याही रितीने दुसऱ्या जातींत जाऊं शकत नाहीं, [illegible] मनुष्य एका पोटविभागांतून दुसऱ्या पोटविभागांत जाऊं शकतो.

वैदिक [illegible] इत्यादि धर्मग्रंथांस प्रमाण [illegible] सामान्यतः हिंदू [illegible]ण्याचा प्रघात आहे. देवाच्या अनेक विभूति अथवा अवतार वेळोवेळी प्रगट झाले आहेत, असें ते समजतात, व त्यामुळें त्यांच्यामध्ये शैव, वैष्णव इत्यादि अनेक पंथ झाले आहेत. तथापि सृष्टि उत्पन्न करणारा परमेश्वर एकच आहे असा सर्वांचा पूर्ण भरवसा

ब्राह्मण.

कारणांनी भेद रूढ झाले आहेत. त्यांमध्ये शिया व सुनी हे दोन मुख्य पंथ आहेत.

शीख धर्म नानकशाहाने पंजाबांत पंधराव्या शतकांत स्थापिला. जातिभेद खरा नाहीं, ईश्वर एकच आहे, सदाचरणानें वागणें हेंच खरें मोक्षसाधन आहे, असें शीख लोक मानितात. त्यांचें धर्मपुस्तक नानकशाहाचा ग्रंथ हें होय.

ख्रिस्ती धर्म येशू ख्रिस्तानें प्रथम पॅलेस्टाइन प्रांतांत स्थापित केला. पुढें तो सर्व युरोपखंडभर [illegible] हिंदुस्थानांत ह्या धर्माचा फैलाव पडल्यानें पोर्तुगीज [illegible] पश्चिम किनाऱ्यावर पुष्कळ लोक जवळीनें [illegible] ख्रिस्ती [illegible] ग्रीक, [illegible] अशा [illegible] आहेत, व त्या प्रत्येकांत निरनिराळे अनेक पंथही [illegible] आहे व येशू ख्रिस्त हा त्याचा मुलगा असून [illegible] सुद्धा [illegible] अवतीर्ण झाला, असें [illegible] मानितात आहे. ख्रिस्ती लोकांच्या धर्मग्रंथास बायबल [illegible] दुसरा करार व नवा करार असे दोन [illegible]

[illegible] आहे हे पुढें मूर्तिपूजनाचें हा [illegible]. बायबल [illegible] हे प्रमाण मानितात.

कारणानीं भेद रूढ झाले आहेत. त्यांमध्ये शिया व सुनी हे दोन मुख्य पंथ आहेत.

शीख धर्म नानकशाहाने पंजाबांत पंधराव्या शतकांत स्थापिला. जातिभेद खरा नाहीं, ईश्वर एक आहे, सदाचरणानें वागणें हें मोक्षसाधन आहे, असें शीख लोक मानितात. त्यांचें धर्मपुस्तक नानकशाहाचा ग्रंथ हे होय.

ख्रिस्ती धर्म येशू ख्रिस्तानें प्रथम पॅलेस्टाईन प्रांतांत स्थापित केला. पुढें तो सर्व युरोपखंडभर [illegible] हिंदुस्थानांत ह्या धर्माचा फैलाव पहिल्याने पोर्तुगीज [illegible] पश्चिम किनाऱ्यावर पुष्कळ लोक जबरीनें [illegible] ख्रिस्ती [illegible] ग्रीक, [illegible] अशा [illegible] आहेत, व त्या प्रत्येकांत निरनिराळे पुष्कळ पंथही [illegible] आहे व येशू ख्रिस्त हा त्याचा मुलगा असून [illegible] करण्याकरितां अवतीर्ण झाला, असें [illegible] मानितात आहे. ख्रिस्ती लोकांच्या धर्मग्रंथास बायबल [illegible] दुसरा करार व नवा करार असे दोन [illegible]

[illegible] हे [illegible] मुसलमान [illegible] हे [illegible] प्रमाण मानितात.

मेग्यास्थिनीस लिहितो, "इतर सर्व राष्ट्रें लढू लागलीं म्हणजे पायेखालचे प्रांत तुडवून जाऊन फस्त करितात; पण हिंदू लोक लढत असतां, प्रत्यक्ष युद्धास उभे राहिले असतीलं त्याशिवाय इतर नागरिकांस [illegible] लोक-यांना बिलकूल उपद्रव देत नाहीत शेतकरी हा [illegible] उपयोगी मनुष्य साधन व अन्न, तें उत्पन्न करितो, म्हणून तो [illegible] शत्रूनी उभी असलेली दोन हिंदू लोक कधीं कापीत नाहींत, तोडीत नाहींत, किंवा झाडें कारणा-[illegible]

' [illegible] असल्यामुळे ते बहुधा [illegible] असतात [illegible] शिवत नाहींत इतर [illegible] नाहींत, फक्त तोंडूळाणापासून काढितात. [illegible] हे पदार्थ दोन [illegible] सामरे व [illegible] सहज कल्पना [illegible] नाहींत [illegible] लागत नाहींत [illegible] करितात. [illegible] नाहींत [illegible] अर्से दिसतें [illegible] पहून हा [illegible] विशेष [illegible]

मेगास्थिनीस लिहितो, " इतर सर्व राष्ट्र लढू लागलीं म्हणजे एकमेकांचे मात [illegible] जाळून फस्त करितात; पण हिंदू लोक लढत असतां, प्रत्यक्ष युद्धास उभे राहिले असतील त्यांशिवाय इतर नागरिकांस किंवा शेतकऱ्यांना बिलकूल उपद्रव देत नाहीत. शेतकरी हा सर्वांविषयीं मुख्य साधन जें अन्न, तें उत्पन्न करितो, म्हणून तो [illegible] [illegible] शत्रूशी उभी असलेली दोन्ही हिंदू लोक कधीं कापीत नाहींत, दुसरे पेटवीत नाहींत, किंवा झाडें कारणा-[illegible] [illegible]

" [illegible] [illegible] असल्यामुळे ते बहुधा [illegible] असतात [illegible] [illegible] शिवत नाहींत. इतर [illegible] [illegible] नाहींत, फक्त तोंडुळ्यापासून काढितात. [illegible] [illegible] दोन [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] त्याचे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सहज [illegible] [illegible] [illegible] नाहींत [illegible] [illegible] नाहींत [illegible] [illegible] करितात. [illegible] [illegible] [illegible] नाहींत [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] नाहीं, [illegible] [illegible]

११. प्राचीन हिंदू लोकांचीं समुद्रपर्यटनें.

पहिल्या ब्रह्मी युद्धाच्या वेळीं बंगाल्यांतील कांहीं शिपायांनी समुद्रमार्गाने जाण्याचे नाकारिलें, व अद्यापही कांहीं लोक समुद्रावरून परदेशीं जाणे हें निषिद्ध मानितात. परंतु प्राचीन काळीं हिंदू लोक [illegible] शतकापर्यंत व्यापारासाठीं समुद्रांतून सफरी [illegible] असत, [illegible]

[illegible] व समुद्रांतील मार्ग जाणणे, आणि [illegible] मनुष्य समुद्रावर पर्यटन करण्यास [illegible], असे नौका [illegible] सांगितलें आहे. [illegible] अगदी नेणें मोठ्या [illegible] मानल्या मध्यांत आढळते.

[illegible] त्याच्याशय त्यानंतर इ. [illegible] सांगितलें [illegible] निषिद्ध मानीत नसत, [illegible]

[illegible] कीन व [illegible]

[illegible] सिलोनपर्यंत [illegible] [illegible], असे ग्रीक ग्रंथकार लिहितात.

[illegible] आहे. श्रीमं- [illegible] आहे.

[illegible] हिंदु [illegible] [illegible]

११. प्राचीन हिंदू लोकांचीं समुद्रपर्यटनें.

पहिल्या शकी पुष्कळ वेळीं बंगाल्यांतील कांहीं शिपायांनीं समुद्रमार्गानें जाण्याचें नाकारिलें, व अद्यापही कांहीं लोक समुद्रावरून परदेशीं जाणें हें निषिद्ध मानितात. परंतु प्राचीन काळीं हिंदु लोक [illegible] सनाच्या आठव्या शतकापर्यंत व्यापाराकरितां समुद्रांतून सफरी [illegible] असत, [illegible]

[illegible] व समुद्रांतील मार्ग जाणणें, और [illegible] मनुष्य समुद्रावर पर्यटन करणार [illegible], असा नौका सहाय्यानें सांगितलें आहे. [illegible] जहाज गलें असतां तेथें नौका [illegible] सापडल्या मदतीला आहटे.

[illegible] त्यानच्याला त्यांतील हा, [illegible] निगाळ सांगितले [illegible] अर्वाचीन [illegible] निषिद्ध मानीत नसत, [illegible]

[illegible] सफरी करीत व [illegible]

[illegible] शिलालेखांत [illegible] व्यापाराकरिता [illegible], [illegible] किंतान.

[illegible]

[illegible] श्रीमं- [illegible]

[illegible] हिंदु [illegible]

१३. थट्टेखोर विनायकराव.

उज्जनी शहरात विनायकराव म्हणून एक शौकी सावकार राहात असे. त्याचा स्वभाव दिलदार, मायाळू व मोठा विनोदीही होता. एके दिवशीं त्यानें आपल्या मित्रमंडळीस मेजवानी दिली. भोजनोत्तर मंडळी इकडल्या तिकडल्या गोष्टी बोलत आहे, खेळत आहे, तों दाराशीं एक पांथस्थ ब्राह्मण आला आहे, म्हणून चाकरानें वर्दी दिली. "बरें आहे, आत येऊ दे," म्हणून विनायकरावांनीं सांगितलें

पांथस्थ ब्राह्मण आत येऊन सर्वांस नमस्कार करून म्हणाला, "महाराज, मी एक गरीब गवई आहें परवा माझ्या मंडळीची व माझी चुकामूक पडली व मला मार्गांत चोरानी लुटून घेतलें. पण शेजारच्या गावीं एका [illegible] गृहस्थानें मला उघडा पाहून एवढें धोतर व उपरणें घेऊन दिलें मी आज उपाशी आहे आज मला जेवायाला घालाल, तर मी घटकाभर आपली करमणूक करीन "

विनायकरावांना [illegible] सुचावून पांथस्थाची थट्टा करण्यास आरंभ केला ते म्हणाले, "बरं, बसा रामा, हे चालून आले आहेत, ह्याना ऊन पाणी पाय धुण्यास दे, आणि चटकन पान वाढ. त्याना सर्व पक्वान्नं घाल मनुष्याचर कसा प्रसंग येतो तें सांगता येत नाहीं. जा, तुम्ही स्वस्थ जेवा बरें अरे, त्याना साखरभात नको असला, तर जिलब्याच वाढ [illegible], पुरी, शिरा, त्याना आवडेल तें वाढ!" असें म्हणून बुदबळाचा डाव चालला होता, तिकडे विनायकराव लक्ष लावून खेळू लागले गवई तेथें उभाचा उभाच! त्यास कोणीं पाणी दिलें नाहीं, की काहीं वाढिलें नाहीं!

१३. थट्टेखोर विनायकराव.

उज्जनी शहरात विनायकराव म्हणून एक शौकी सावकार राहात असे. त्याचा स्वभाव दिलदार, मायाळू व मोठा विनोदीही होता. एके दिवशीं त्याने आपल्या मित्रमंडळीस मेजवानी दिली. भोजनोत्तर मंडळी इकडल्या तिकडल्या गोष्टी बोलत आहे, खेळत आहे, तों दाराशीं एक पायस्थ ब्राह्मण आला आहे, म्हणून चाकरानें वर्दी दिली. "बरें आहे, आत येऊ दे," म्हणून विनायकरावांनीं सांगितलें

पायस्थ ब्राह्मण आत येऊन सर्वांस नमस्कार करून म्हणाला, "महाराज, मी एक गरीब गवई आहें परंतु माझ्या मंडळीची व माझी चुकामूक पडली व मला मार्गांत चोरांनी लुटून घेतलें. पण शेजारच्या गावीं एका उदार गृहस्थानें मला उघडा पाहून एवढें धोतर व उपरणें घेऊन दिलें मी आज उपाशी आहें आज मला जेवायाला घालाल, तर मी घटकाभर आपली करमणूक करीन"

विनायकरावांनीं [illegible] सुरुवातून पांयस्थाची थट्टा करण्यास आरंभ केला ते म्हणाले, "बरं, बसा रामा, हे चाकून आले आहेत, ह्यांना उन पाणी पाय धुण्यास दे, आणि चटकन पान वाढ. त्यांना सर्व पक्वान्नें घाल मनुष्यावर कसा प्रसंग येतो तें सांगतां येत नाहीं. जा, तुम्ही स्वस्थ जेवा बरें अरे, त्यांना सारभात नसो असला, तर जिल्बीच वाढ खीर, पुरी, शिरा, त्यांना आवडेल तें वाढ!" असें म्हणून वृक्षवल्लीचा डाव चालला होता, तिकडे विनायकराव हंस लावून सधु लागले गवई तेथें उभाचा उभाच! त्यास कोणी पाणी दिलें नाहीं, की काहीं वाढिलें नाहीं!

चुकल्याच लाविल्या होत्या. त्यातून एक दोन समया धुर्हीत म्हणून गवयानें पाडिल्या, व बुदवळाचा पट उडवून दिला. मडळी ओरडली तेव्हां सावध झालोंमें दाखवून गवई उठून जाऊं लागला.

विनायकरावांनी हा शेराम मजाशेर भेटला असे पाहून, त्याची समजूत करून, त्यास बसविले व मग त्याचें स्वस्थ आतिथ्य केले. जेवणखाण यथास्थित [illegible] मंडळीस खुश केलें.

१४. दिरंगाईचा परिणाम.

पुणे शहरात कसब्यामध्ये गोपाळराव म्हणून एक गृहस्थ राहात असत. त्याच्या घरात ते [illegible] राधाबाई मुलगी गोदू व मुलगा मोरू अशी चार मनुष्ये होती

एके दिवशी गोपाळरावाचे [illegible] तापही आला. त्याचे स्नेही डाक्टर नारायणराव ह्यांनी येऊन त्यांची प्रकृति पाहिली, व औषध [illegible] घरात राधाबाईकडे गेले व म्हणाले, [illegible] गोपाळराव नेहमी सांगत असतों की, तुम्ही हे पाणी बाहेर लावून द्या पण ते कांहीं मनावर घेत नाहीत तुमच्या घरात ओल दिवसेंदिवस जास्त येत चालले आहे, ह्याचा परिणाम चांगला होणार नाहीं."

राधाबाई—पण काय करावें? तिकडे कोणी लक्ष देईल तेव्हां ना? माझे पाय तरी ह्या ओलांनच वळत असतील, नाहीं बरं?

नारायणराव—तर काय? म्हणूनच सांगतो की, ह्याचा परिणाम नीट होणार नाही. असो, मी जातों आता.

चुकल्याच लाविल्या होत्या. त्यातून एक दोन समया धुर्रात म्हणून गवयानें पाडिल्या, व बुदबळाचा पट उडवून दिला. मंडळी ओरडली तेव्हां सावध झालोंमें डाग्वुन गवई उठून जाऊं लागला.

विनायकरावांनी हा शेराम मनाठोर भेटला असे पाहून, त्याची समजूत करून, त्याम बमविले व मग त्याचें यथेच्छ आतिथ्य केले. जेवणखाण यथास्थित [illegible] मंडळीस खुश केलें.

१४. दिरंगाईचा परिणाम.

पुणे शहरात कसब्यामध्ये गोपाळराव म्हणून एक गृहस्थ राहात असत. त्याच्या घरात ते [illegible] राधाबाई मुलगी गोदू व मुलगा मोरू अशी चार मनुष्ये होती.

एके दिवशी गोपाळरावाचे [illegible] तापही आला. त्याचे स्नेही डाक्टर नारायणराव ह्यांनी येऊन त्यांची प्रकृति पाहिली, व औषध [illegible] घरात राधाबाईकडे गेले व म्हणाले, [illegible] गोपाळराव नेहमी सागत असतों की, तुम्ही हे पाणी बाहेर लावून द्या पण ते कांहीं मनावर घेत नाहीत तुमच्या घरात ओल दिवसेंदिवस जास्त येत चाललें आहे, ह्याचा परिणाम चागला होणार नाहीं."

राधाबाई—पण काय करावें? तिकडे कोणी लक्ष देईल तर ना? माझे पाय तरी ह्या ओलानेंच वळत असतील, नाहीं बरें?

नारायणराव—तर काय? म्हणूनच सागतो की, ह्याचा परिणाम नीट होणार नाही. असो, मी जातों आता.

[illegible] वाटले मोठ्ठा घाम येऊन तो आतांच उठला आहे. [illegible] बोलाविलें पाहिजे."

गोपाळ०—गोदीला आतां घडी वाजत नाहीं ना! मी सकाळीं नारायणरावाकडे जातो.

[illegible] तशीच गेली सकाळीं राधाबाईनींच डाक्टरास बोलावून [illegible], 'एथें ओळीत राहून [illegible] वर्षे हणार नाहीत" हें ऐकून गोपाळराव घाबरले [illegible] हजीर घरांत राहावयास गेले.

[illegible] दिवशी डाक्टर नारायणराव [illegible], गोप [illegible] ही ईश्वराची कृपाच! त्या [illegible] मध्ये त्याच्या आगांत इतकी विकृति जडली होती [illegible] मला वाटलें नाहीं.

[illegible] अजून बरे आहेत, तोंदी हा [illegible] आहे आमचे गोपाळराव! [illegible] आहेच!

[illegible] पुढे [illegible] नाहीं तर येतील!"

गोपाळ०—[illegible] नारायणराव, हा तीन महिन्यांत मी चांगला [illegible]. माझ्या दिवसांतून किती तरी माझें नुकसान झालें. [illegible] आणि [illegible] [illegible]. [illegible] आहेत. [illegible] देऊन [illegible] लिहावें, [illegible] आम्ही पाठ घरीं [illegible] आहे.

[illegible] [illegible] मोकळा घाम येऊन तो आतांच उठला आहे. [illegible] बोलाविलें पाहिजे."

गोपाळ०—गोरीला आता घडी वाजत नाहीं ना! मी सकाळीं नारायणरावाकडे जातो.

[illegible] तशीच गेली. सकाळीं राधाबाईनींच डाक्टरास बोलावून [illegible] कीं, "एथें ओलांत राहून [illegible] बरे होणार नाहींत." हें ऐकून गोपाळराव घाबरले [illegible] हवाशीर घरांत राहावयास गेले.

[illegible] डाक्टर नारायणराव [illegible], गोप[illegible] ही ईश्वराची कृपाच! त्या [illegible] निघ्या आगान इतकी विकृति जडली होती [illegible] मजा वाटते म्हटलें.

[illegible] वर आहेत, तोही [illegible] [illegible] आमचे गोपाळराव! [illegible] आरोग्य!

[illegible] पुढें [illegible] नाहीं तर येणार!"

गोपाळ०—[illegible] नारायणराव, हा तीन महिन्यांत मी चांगला [illegible]. [illegible] दिसण्यामुळें जिती तरी माझें नुकसान झालें. [illegible] [illegible] सांगितलें आहेत. [illegible] [illegible]

असल्यामुळे नवरा बायकोस म्हणतो, "ईश्वरकृपेनें अशा वेळेस हातिम जर आपल्या हातीं लागला, तर किती चांगलें होईल बरें! आपणांस मोठें बक्षीस मिळेल, व याच्या योगानें आपल्या कपाळची ही कर्म-कटकट [illegible] टळेल." कर्मधर्मसंयोगानें हातिम त्या वेळीं जवळच दुसऱ्या एका झाडाच्या आड बसला होता. मोळकऱ्याचें भाषण ऐकून हातिम [illegible] तो मनांत म्हणाला, "जो जन्मास आला त्याच्या [illegible] मरण लागलेंच आहे. मलाही एक दिवस [illegible] मरण [illegible] मरण्यास तयार होऊन, मला [illegible] हा [illegible] का करूं नये?" हा विचार मनांत येण्यास अवकाश, [illegible] मोळकऱ्यासमोर उभा राहिला, व त्यास म्हणाला [illegible] शोधीत [illegible] फिरत आहेत तो हातिम [illegible] शत्रूकडे ने, म्हणजे तो तुला चांगलें बक्षीस [illegible]

हातिमास पाहून मोळकऱ्याच्या तोंडास पाणी सुटलें [illegible] तो त्याला [illegible] मोळकऱ्याची बायको [illegible] आपल्या [illegible] अशा प्रकार [illegible] आहे, म्हणून तूं असें करूं नकोस [illegible] आहे, इतक्यांत हातिमच्या शोधार्थ फिरत असलेले शत्रूचे कांही शिपाई [illegible] हातिमास पाहून त्यांना फार आनंद झाला. [illegible] घेऊन ते आपल्या [illegible] मोळकऱ्याच्या [illegible] गेला. [illegible] हातिमास [illegible] त्याच्या [illegible] बक्षीस

असल्यामुळे नवरा बायकोस म्हणाली, "ईश्वरकृपेनें अशा वेळेस हातिम जर आपल्या हातीं लागला, तर किती चांगलें होईल बरें! आपणांस मोठें बक्षीस मिळेल, व याच्या योगानें आपल्या कपाळची ही कर्म-दशा [illegible] टळेल." कर्मसंयोगानें हातिम त्या वेळीं जवळ दुसऱ्या एका झाडाच्या आड बसला होता. मोळकऱ्यानें भाषण ऐकून हातिम [illegible] तो मनांत म्हणाला, "जो जन्मास आला त्याच्या मागें मरण लागलेंच आहे. मलाही एक दिवस [illegible] मरण आहे. मरण्यास तयार होऊन, मरणा [illegible] का करूं नये?" हा विचार मनांत येण्यास अवकाश, [illegible] मोळकऱ्यासमोर उभा राहिला, व त्यास म्हणाला [illegible] शोधार्थ [illegible] फिरत आहेत तो हातिम [illegible] त्या शहाकडे ने, म्हणजे तो तुला चांगलें बक्षीस देईल."

हातिमास पाहून मोळकऱ्याच्या तोंडास पाणी सुटलें. तो त्यास [illegible] मोळकऱ्याची बायको आपल्या नवऱ्यास [illegible] [illegible] अशा प्रकार धारण करून आलेले [illegible] आहे, म्हणून तूं असें करूं नकोस [illegible] अरे हा [illegible] आहे, हा सदरहू हातिमच्या डोक्याकरितां फिरत असलेले शत्रूंस काहीं [illegible] देऊन [illegible] हातिम [illegible] पाहून त्यांना फार आनंद झाला. त्यांनीं [illegible] घेऊन तो आपल्या [illegible] मोळकऱ्याने [illegible] गेला. [illegible] हातिम [illegible] आपली फिर्याद [illegible] बक्षीस

[illegible] अथवा [illegible] दोन प्रकारांनीं घडतो. ज्या [illegible] अशा वस्तु, किंवा ज्यांतील [illegible], त्यामध्ये [illegible] [illegible] अविचारानें [illegible] [illegible] आनंदाचा [illegible], ती [illegible] [illegible] म्हणून [illegible] [illegible]

[illegible] अशा [illegible] [illegible] म्हणून [illegible] आपल्या [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] असे होत [illegible] [illegible] म्हणतो, [illegible] [illegible] [illegible] हें [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

हा [illegible] अथवा [illegible] दोन [illegible] घडतो. ज्या [illegible] अशा [illegible], [illegible] ज्यांतीन [illegible] त्याचा [illegible] अविचाराने [illegible] तो [illegible] म्हणून [illegible] होय.

[illegible] आहेत, अशा [illegible] म्हणजे [illegible] होय [illegible] आहे [illegible] होते [illegible] हीत [illegible] म्हणजे, [illegible] आणि [illegible] आहे, [illegible] हे होय [illegible] आहे. [illegible]

मुखोद्गत आहेत, जवळ रसायनाचे बटवेचे बटवे भरले आहेत; तरी त्याच्या हातून रोगी बरे होत नाहीत, हे पुष्कळास ठाऊक आहे तात्पर्य, नुसती पुस्तकी विद्या उपयोगी नाही; तिला व्यवहारज्ञानाची जोड पाहिजे.

"दूरदृष्टि, समयस्फूर्ति, पाताळयंत्रीपणा, रसिकता, कुशाग्रता, धूर्तता इत्यादि गुण [illegible] काव्य, गणित, धर्मशास्त्र, नीतिशास्त्र, तर्कशास्त्र ही अवलोकन करीत जावीं किंवा श्रवण करावीं."

ना० वि० बापट-बार्शीकर.

---

१८. हिंदूंच्या जुन्या व नव्या चालीरिती.

हिंदु लोकांच्या पूर्वीच्या व हल्लीच्या चालीरितींची तुलना केली, तर त्यांत पुष्कळ [illegible] आहे असे दिसून येईल. प्रत्येक हिंदूस अवश्य म्हणून सांगितलेले जे सोळा संस्कार ते सांप्रत केव्हांतरी उरकून घेतात [illegible] करतात. ह्या बहुतेक संस्कारांत [illegible] व्रतबंधादि बनावा पूर्ण अर्थही पुष्कळांस [illegible] विवाहादि संस्कारांत होम किंवा पोकळ होळाची [illegible] अभावामुळे हुताशनी, रंगपंचमी वगैरे काही चाली विनाकारण वाढल्या आहेत. शास्त्रांत त्या सांगितलेल्या नाहीत [illegible] पूर्वीच्या काही त्या प्रकारांत नसत्या असे उघड दिसत [illegible] व भाषण सुरु होतात

अध्ययन आणि अध्यापन ह्यांमधेही पुष्कळ फरक झाला आहे पूर्वी शिकणाराची सक्त येंडी असे, व ते गुरुही [illegible] आणि इच्छित विषय गुरुमुखातून पाठ घेऊन शिकत [illegible] अध्यापन

मुखोद्गत आहेत, जवळ रसायनाचे बरणीचे बरणे भरले आहेत; तरी त्याच्या हातून रोगी बरे होत नाहीत, हे पुष्कळास ठाऊक आहे. तात्पर्य, नुसती पुस्तकी विद्या उपयोगी नाही; तिला व्यवहारज्ञानाची जोड पाहिजे.

"दूरदृष्टि, समयस्फूर्ति, पाताळयंत्रीपणा, रसिकता, कुशाग्रता, धूर्तता इत्यादि गुण [illegible] काव्य, गणित, धर्मशास्त्र, नीतिशास्त्र, तर्कशास्त्र ही अवलोकन करीत जावी किंवा श्रवण करावी."

ना० वि० बापट-बडोदा.

१८. हिंदूंच्या जुन्या व नव्या चालीरिती.

हिंदू लोकांच्या पूर्वीच्या व हल्लीच्या चालीरितींची तुलना केली, तर त्यात पुष्कळ [illegible] असे दिसून येईल. प्रत्येक हिंदूस अवश्य म्हणून सांगितलेले जे सोळा संस्कार ते साग्र केव्हातरी उरकून घेतात [illegible] करतात. हा बहुतेक संस्कारात [illegible] व्रतबंधादि बनाचा पूर्ण अर्धही पुष्कळांस [illegible] विवाहादि संस्कारात होम किंवा पोकळ होळीची [illegible] अस्पष्टपणे हुशारी. स्त्रीगुणो वगैरे काही चाली [illegible] बदलल्या आहेत. शास्त्रात त्या सांगितलेल्या नाहीत [illegible] पूर्वीच्या काही त्या प्रकारात नसत्या असे उघड दिसत [illegible] व आढळ मात्र होतात.

अध्ययन आणि अध्यापन ह्यासंबंधीही पुष्कळ फरक झाला आहे. पूर्वी शिकणाराची सक्ती येथे असे, व ते गुरुगृही [illegible] आणि इच्छित विषय गुरुमुखातून पाठ घेऊन शिकत [illegible] अध्ययन

उच्च वर्णांच्या मनुष्यास नीच मानिलेल्या जातीच्या माणसाशेजारीं बसावें लागलें, तरी त्याबद्दल त्यास हल्लीं फारसें कांहीं वाटत नाहीं.

पोशाकांत तर पुष्कळच फरक झाला आहे. पहिला साधा व एकाच ठिकाणीं बसून व्यवहार करण्यास योग्य असा पोशाक जाऊन सांप्रत निरनिराळ्या धंद्यास सोईचे असे पोशाक वापरण्यांत येत आहेत [illegible] हल्लीं पेहरावांत फरक होत चालला आहे. [illegible] नेळच्या जटावल्कलधारी ब्राह्मणांस [illegible] कोट व टोपी घातलेल्या हल्लींच्या इंग्रजी [illegible] चित्र देखिले, तर हा त्यांचाच वंशज किंवा सजातीय [illegible] असें [illegible] वाटेल काय? पण एवढें लांब कशाला [illegible] अलीकडे इसमींतील पोशाकांत आणि [illegible] तफावत पडली आहे!

दळणवळण [illegible] वाढल्यामुळे निरनिराळ्या देशांतील व [illegible] भिन्नभिन्न धर्मांचे व जातींचे लोक सामानिक व्यवहार [illegible] लागले आहेत, [illegible] त्यामुळें निरनिराळ्या प्रकारचे लोक पूर्वी इतके [illegible] वागत नसत.

हे व असेच दुसरे फरक आपल्या चालीरितींत पडत चाललेले आहेत. यांचीं मुख्य कारणें पाहूं गेलें असता सर्व देशभर एकछत्री राज्य, [illegible] एकाच प्रकारच्या कायद्यांची अमलबजावणी, विद्येचा सर्वत्र प्रसार व एकसारखें वाढत जाणारें

उच्च वर्णांच्या मनुष्यास नीच मानिलेल्या जातीच्या माणसाशेजारीं बसावें लागलें, तरी त्याबद्दल त्यास हल्लीं फारसें कांहीं वाटत नाहीं.

पोशाखांत तर पुष्कळच फरक झाला आहे. पहिला साधा व एकाच ठिकाणीं बनून व्यवहारांत आणण्यास योग्य असा पोशाख जाऊन सांप्रत निरनिराळ्या धर्तीचे [illegible] असे पोशाख वापरण्यांत येत आहेत. प्रत्येक [illegible] मनुष्याच्याही हल्लीं पेहरावांत फरक होत चालला आहे. [illegible] वेळच्या जटावल्कलधारी ब्राह्मणांस [illegible] कोट व टोपी घातलेल्या हल्लींच्या इसमांस [illegible] पाहिलें, तर हा त्यांचाच वंशज किंवा सजातीय [illegible] असें [illegible] वाटेल काय ! पण एवढें लांब कशाला जा? [illegible] अगदीं अलीकडील इसमांतील पोशाखांत आणि हल्लींच्या पोशाखांत [illegible] तफावत पडली आहे !

दळणवळण [illegible] वाढल्यामुळें निरनिराळ्या देशांतील व प्रांतांतील भिन्नभिन्न धर्मांचे व जातींचे लोक सामाजिक व्यवहार [illegible] कारणें आहेत, [illegible] प्रमाणें निरनिराळ्या प्रकारचे लोक पूर्वी इतके [illegible] वागत नसत.

हे व असेच दुसरे फरक आपल्या चालीरीतींत पडत चालले आहेत. ह्याचीं मुख्य कारणें पाहूं गेलें असता सर्व देशभर एकछत्री राज्य, [illegible] प्रकारच्या कायद्यांची अंमलबजावणी, विद्येचा सर्वत्र प्रसार व एकसारखें वाढत जाणारें दळणवळण, हीं होत.

[illegible] समान्य महानिनो दंदशुक ॥
[illegible] जाडे निजडिनो ॥ १२ ॥
[illegible] इवेद वडती पंडित ॥
[illegible] होउनी ॥ १३ ॥
[illegible] नेणे केली आपणी अनेर ॥
[illegible] पै [illegible] १४ ॥
[illegible] िंतिंश ॥
[illegible] गाडिजे ॥ १५ ॥
[illegible] कर्णे ॥
[illegible] १६ ॥
[illegible] आणी लिखित ॥
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] मसाल्या महानिनो देरवोंक ॥
[illegible] कहे जाके तिनूतिनो ॥ १२ ॥
[illegible] नाहा इनदे बड़ी पदिर ॥
[illegible] दोजनी ॥ १३ ॥
[illegible] मैन्दे केर्णी आवणी अनैर ॥
[illegible] पै । १४ ॥
[illegible] तिंज ॥
[illegible] नाहिरें ॥ १५ ॥
[illegible] कर्णे ॥
[illegible] । १६ ॥
[illegible] वार्णी तिनिया ॥
[illegible]

[illegible]

[illegible]

हेंचि दान दे गा देवा । तुझा विसर न व्हावा ॥

केशव चैतन्याचा शिष्य बाबा चैतन्य, हा तुकारामाचा गुरु होय. तुकारामास असे अलौकिक ईश्वरी ज्ञान प्राप्त झाले होते कीं, त्या वेळच्या पंडितांतही कोणी त्याचें खंडन करण्यास समर्थ नव्हता. आपण कविता कां केली ह्याविषयीं तुकारामानें म्हटलें आहे —

> नामदेवें केलें स्वप्नामाजी [illegible] पांडुरंगें [illegible]उनिया ॥
> सांगितलें काम करावें कवित्व । वाउगें निमित्य बोलों नको ॥

त्यानें आपल्या अभंगांत [illegible] [illegible] पुष्कळ भाग सांगितला आहे [illegible] त्याचा उद्देश [illegible] प्रतिपादन करण्याचा नसून, लोकांस [illegible] सन्मार्गास लावावें व सदाचरणी करावें हाच होता [illegible] म्हणतो —

> ऐका [illegible]
> तार्किकाचा [illegible] संग । पांडुरंग [illegible] ।
> [illegible]

ह्याच कार्याकरितां ना [illegible]

त्याची कविता केवळ सामाजिक आहे [illegible] तींत विचारसरणी व भाषासरणी ह्याकडे विशेष लक्ष नसून, प्रसंगास उचित असा उपदेश करण्यास [illegible] मुबोध [illegible] भाषेनें पण मोठ्या कळकळीनें व प्रेमानें सांगित[illegible] साधेपणा असून, अर्थगांभीर्यही फार आहे [illegible] शिक्षकाप्रमाणें त्यानें जेथे तेथे आपला अर्थ दृष्टांत देऊन स्पष्ट करून सांगितला आहे. ईश्वरप्राप्ति विषयीं तळमळ कशी असते, ती सामान्यांना देखील उद्देशून म्हणतो —

हेंचि दान दे गा देवा । तुझा विसर न व्हावा ॥

केशव चैतन्याचा शिष्य बाबा चैतन्य, हा तुकारामाचा गुरु होय. तुकारामास असें अलौकिक ईश्वरी ज्ञान प्राप्त झालें होतें कीं, त्या वेळच्या पंडितांतही कोणी त्याचें खंडन करण्यास समर्थ नव्हता. आपण कविता कां केली ह्याविषयीं तुकारामानें म्हटलें आहे —

> नामदेवें केलें स्वप्नामाजी [illegible] पांडुरंगें जागविया ॥
> सांगितलें काम करावें कवित्व । वाउगें निमित्य बोलों नको ॥

त्यानें आपल्या [illegible] भाग सांगितला आहे [illegible] त्याचा उद्देश [illegible] प्रतिपादन करण्याचा नसून, लोकांस [illegible] सन्मार्गास लावावें व सदाचरणी करावें हाच होता [illegible] तो म्हणतो —

> ऐका ऐका [illegible]
> लाविलाचा [illegible] मग । पांडुरंग [illegible] ।
> [illegible]

ह्याच कार्याकरितां तो [illegible]

त्याची कविता केवळ सामाजिक आहे [illegible] विचारसरणी व भाषासरणी ह्याकडे विशेष लक्ष नसून, प्रसंगास उचित असा उपदेश करण्यास [illegible] सुचेल त्या [illegible] पण मोठ्या कळकळीनें व प्रेमानें सांगितले [illegible] सरळपणा असून, अर्थगांभीर्यही फार आहे [illegible] शिक्षकाप्रमाणें त्यानें जेथें तेथें आपला अर्थ दृष्टांत देऊन स्पष्ट करून सांगितला आहे [illegible] ईश्वरप्राप्तिविषयीं तळमळ कशी असते, ती सांगतांना तो देवास उद्देशून म्हणतो —

(चाल) मुर्खी विचारीं कुणी हका ।
अशी मेंढरे बनू नका ।
गेल्या गोष्टी स्मरू नका ।
गत काळाचा शोक पुका ।
पुढचा भासो कितिहि सुखाचा काळ, भरवसा धरू नका ॥
असार जीवित केवळ० ॥

२

जाते घडि ही अपुली माधा, करा काय ते अता करा ॥
चित्तामध्ये [illegible] हरिवरी ठेवा भाव पुरा ॥
थोर महात्मे होउनि गेले, चरित्र त्यांचे पहा जरा ॥
आपण त्याच्यासमान व्हावे [illegible] भाव खरा ॥
जग हे त्यजिता भवसागरिच्या वाळवंटिवर तरी जरा ॥
चार [illegible] मार्गी वरा ॥
जीवित-सागर दुस्तर मोठा त्यातुन जाण्या [illegible] निरा ॥
खटपट करितो, गोते खातो निराश होउनि जाय पुरा ॥
अशा [illegible]
कोणि म्हणावे नाहा महामुनी ? येइल [illegible] वरा ॥
(चाल) उठा उठा, नर निजू नका ।
'होइल कैसे' म्हणू नका ।
कशाहि विघ्ना भिऊ नका ।
दीर्घोद्योगा सोडु नका ।
'धीर धरी तो गंभीर' असे शिका शिका रे विसरु नका ॥
असार जीवित केवळ० ॥
हरी ना० थापटे

(चाल) मुकीं विचारीं कुणी हसा ।
अशी मेंढरें बनू नका ।
गेल्या गोष्टी स्मरू नका ।
गत काळाचा शोक पुरा ।
पुढचा भासो कितिहि सुखाचा काळ, भरवसा धरूं नका ॥
असार जीवित केवळ० ॥

२

जाते घडि ही अपुली साधा, करा काय ते आता करा ॥
चित्तामध्ये धैर्य [illegible] रे हरिचरणीं ठेवा भाव पुरा ॥
थोर महात्मे होउनि गेले, चरित्र त्यांचे पहा जरा ॥
आपण त्यांच्यासमान व्हावें [illegible] खरा ॥
जग हे त्यजिता भवसागरिच्या वाळवंटिवर तरी जरा ॥
[illegible] त्या [illegible] मार्गी वरा ॥
जीवित-सागर दुस्तर मोठा त्यांतुन जाण्या [illegible] नरा ॥
खटपट करितों, गोते खातो निराश होउनि जाय पुरा ॥
[illegible]
कोणि म्हणावें नाहीं महगुणी ? येईल [illegible] धरा ॥
(चाल) सदा उद्या, तर निजू नका ।
'होइल कैसें' म्हणू नका ।
कष्टादि विघ्ना भिऊ नका ।
दीर्घोद्योगा सोडु नका ।
'धीर धरी तो गंभीर' असें शिका शिका रे विसरु नका ॥
असार जीवित केवळ० ॥

हरी ना० आपटे

ऋषिकुमार—(घाईघाईनें) अरे कुमारा, लवा, घोडा घोडा म्हणून म्हणतात तो,—तो आज आम्हीं आतां प्रत्यक्ष पाहिला!

लव—घोडा घोडा हा शब्द कोशामध्यें पशुवर्गात आणि युद्धप्रकरणांत आढळतो. बरें तो कसा कसा आहे रे?

ऋषिकुमार—कसा आहे तें मागू?

(शार्दूल०) मागें पुच्छ विशाल त्यास असुनी, तें सारखें हालतें,
आहे मान सकेश लांब, खुरही चारी पदीं चार ते,

पण ते मागानें फिरतो बुवा! चल, धाव आपण जाऊनच पाहूं.
(लवाच्या आंगावरचें कृष्णाजिन व त्याचे हात धरून त्यास नेतात.)

ऋषिकुमार—(श्यामकर्ण जेथें फिरत आहे त्याकडे बोटें दाखवून) कुमारा, तो पहा कसा छान दिसतो तो!

लव—पाहिला, आणि समजलाहा. अरे, हा अश्वमेधाचा घोडा!

ऋषिकुमार—तें तुला कसें समजलें?

लव—अरे मुलांनो, तुम्हां त्याचें कपाळ नाहीं का दिसलें! तुम्हांला दिसत नाहीं? त्याला संभाळण्याकरितां कवचें घातलेले, भाले धरलेले आणि भाते बांधलेले शंभर शंभर वीर आहेत ते! मी म्हणतो हें खरें वाटत नसेल, तर जाऊन त्यास विचारा.

ऋषिकुमार—अहो योजना, हा घोडा असा मोकळा कां सोडिला आहे? आणि तुम्हीं त्याच्याभोवतीं कां?

लव—(ईर्ष्येनें-आपणाशींच) हा! अश्वमेध म्हणजे सर्व पृथ्वी जिंकणाऱ्या कोणी क्षत्रियानें बाकीच्या क्षत्रियांस जिंकिल्याचें चिन्ह होय

ऋषिकुमार—(घाईघाईने) अरे कुमारा, लवा, घोडा घोडा म्हणून म्हणतात तो,—तो आज आम्हीं आता प्रत्यक्ष पाहिला!

लव—घोडा घोडा हा शब्द कोशामध्ये पशुवर्गात आणि युद्धप्रकरणात आढळतो [illegible] तो कसा कसा आहे रे?

ऋषिकुमार—कसा आहे तें सांगू?

(शार्दूल०) मागे पुच्छ विशाल त्यास असुनी, ते सारखें हालतें,
आहे मान सकेश लांब, खुरही चारी पदीं चार ते,
पण ते [illegible] चल, धाव [illegible] आपण जाऊनच पाहूं.

(लवाच्या आग्रहानें कृष्णाजिन व त्याचे हात धरून त्यास नेतात.)

ऋषिकुमार—(श्यामकर्ण वारू फिरत आहे त्याकडे बोटें दाखवून) कुमारा तो पहा कसा छान दिसतो तो!

लव—पाहिला, आणि समजलाही. अरे, हा अश्वमेधाचा घोडा!

ऋषिकुमार—[illegible] समजलें?

लव—अरे मुलांनो, तुम्हां त्या [illegible] नाही का शिकलां! तुम्हाला दिसत नाहीं? त्याला सांभाळण्याकरिता कवचें घातलेले, भाले धरलेले आणि भाते बांधलेले शंभर शंभर वीर आहेत ते! मी म्हणतो हे खरें वाटत नसेल, तर जाऊन त्यास विचारा.

ऋषिकुमार—अहो योधा, हा घोडा असा मोकळा का सोडिला आहे? आणि तुम्हीं त्याच्याभोवतीं का?

लव—(ईर्ष्येनें–आपणाशीच) हा! अश्वमेध म्हणजे सर्व पृथ्वी जिंकणाऱ्या कोणी क्षत्रियानें बाकीच्या क्षत्रियांस जिंकिल्याचें चिन्ह होय

[illegible]

[illegible] हुआ

[illegible] बहुत [illegible] हुआ [illegible]

[illegible] पवित्र [illegible] समर्थ [illegible]

[illegible] नहीं [illegible] आदि [illegible]

[illegible] ज्याडा मगरप्यादिन्य काय तुज ठाँवें?
[illegible] पाप मर्गी पुण्य-मोगेंह द्द्यांवें. ॥ ८ ॥
[illegible] दवडशी फार, वानिसी अत्निा;
[illegible] तुझा मृत्युच्या भयें हरिणा. ॥ ९ ॥
[illegible] त्याच्या मागें, मी स्वच्छ जाणें.
[illegible] अमे जाणें. ॥ १० ॥
[illegible] कृष्णाजुन मदन येतील,
[illegible] हिरोनि घेतील ! ॥ ११ ॥
[illegible], म्हणुनि [illegible] अस [illegible];
[illegible] ॥ १२ ॥
[illegible] वर्तिन [illegible],
[illegible] ॥ १३ ॥
[illegible]
[illegible] पाप, यत पुढे नाहीं " ॥ १४ ॥
[illegible]
[illegible] ॥ १५ ॥

मराठीत कवी

३१ [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] माझा मगरम्याद्रिस्य काय तुज ठावें?
[illegible] या मर्गी पुण्य-मोहें रहावें. ॥ ८ ॥
[illegible] रङ्गवडशी फार, बानिभी अजिजा;
[illegible] तुझा मृत्युच्या भयें हरिणा. ॥ ९ ॥
[illegible] त्याला मारिल, ही स्पष्ट जाणें.
[illegible] म्हणुनि एकदा असे जाणें. ॥ १० ॥
[illegible] कृष्णाजुंन मदन येतील,
[illegible] प्राण तनाही हिरोनि घेतील ! ॥ ११ ॥
[illegible] म्हणुनि [illegible] असा म्हटें;
[illegible] मत [illegible] ॥ १२ ॥
[illegible] माग वळोनि फिरतील,
[illegible] ॥ १३ ॥
[illegible]
[illegible] प्राणोंसी भाग, बघ पुढें पाहीं " ॥ १४ ॥
[illegible]
[illegible] ॥ १५ ॥
[illegible]

३१ [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] कारण तो म्हणे, [illegible] [illegible] मुलाच्या मुली [illegible] पुन्हा मुलीच्या [illegible] [illegible] येत होता।

[illegible] नाईस [illegible] त्यातक [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] तो म्हणे, [illegible] मंदिर [illegible] मुलाच्या मुर्तीस [illegible] पुन्हा मुलीच्या [illegible], म्हणजे [illegible] वेळ होता।

[illegible] पासून त्यानंतर [illegible]

[illegible]

[illegible]

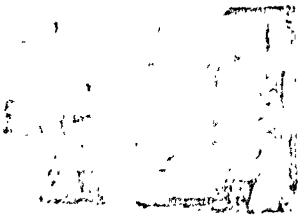
[illegible]

रामराव [illegible] त्या वेळीं बावीस वर्षांचा होता. त्यानें वडिलांच्या सर्व [illegible] आपणास मदत करण्याविषयीं विनंती केली. [illegible] मग शेताची व्यवस्था व पैशाचा वसूल हीं कामें [illegible] रामराव करून घेऊं लागला. अर्थात् [illegible] नसत, कारण, ते लोक आपणां [illegible] करीत. वरीनशीं अर्धीत [illegible] काम करणें अवघड असे, [illegible] मदतीची वाट पाही. [illegible] स्पष्टही वोंच कमी येऊं लाग[illegible] करून घेणें, हीं [illegible] मापविणी त्यामुळें [illegible] वाढत्या. [illegible] [illegible] तरी [illegible]

[illegible] वडिलांच्या [illegible] [illegible] शेतकऱ्यांस [illegible] म्हातील, मात [illegible] करितां लिही राजी [illegible] त्याप्रमाणें सर्व [illegible] करून घेतलें; [illegible], व वसूल आलें नाहीं, ते कुटाची [illegible] व कांहीं सुईं देऊन [illegible] ठेवलें. कोणी [illegible] मदत करील [illegible], असें म्हणून ते कांहीं

रामराव [illegible] त्या वेळीं बावीस वर्षांचा होता. त्यानें वडिलांच्या सर्व [illegible] आपणास मदत करण्याविषयीं विनंती केली. तें [illegible] मग शेतांची व्यवस्था व पैशाचा वसूल ही [illegible] रामराव करून घेऊं लागला. अर्थात् [illegible] नसत, कारण, ते लोक आपणां [illegible] करीत [illegible] वर्षांतशीं जमीन [illegible] काम करणें अवघड असे, [illegible] मदतीची वाट पाही. [illegible] त्यापेक्षांही कमी येऊं लाग[illegible] करून घेणें, [illegible] त्यामुळें [illegible] बाकया थकल्या. पांच [illegible] तसे [illegible]

[illegible] वडिलांच्या [illegible] शेतकऱ्यांस [illegible] म्हणतील, मात्र [illegible] विनंती [illegible] त्याप्रमाणें सर्व [illegible] करून घेतलें; [illegible] वसूल झालें नाहीं, ते कुळांची [illegible] दिवसांत भरून घेतले. [illegible] असें म्हणून [illegible]

[illegible] पाणी व हवा यांना गुणाम [illegible] [illegible] आकर्षित असत, पण [illegible] [illegible] कमी [illegible] [illegible] प्रकाशातील भौतिक [illegible] [illegible] नवार केले, व [illegible] [illegible] पाणी वर [illegible] [illegible] [illegible] होत [illegible] [illegible] सर्व [illegible] [illegible] आहे, [illegible] होत [illegible]

[illegible] असत, [illegible]

[illegible]

[illegible] पाणी व हवा यांना गुणाने फरक [illegible] आवश्यकता भासलेले असत, पण त्यांच्या [illegible] कधी केलेला नव्हता. [illegible] आहेत प्राणवायुतील भौतिकदृष्ट्या [illegible] पाण्याने घर तयार केले, व प्युरिन यांचे [illegible] पाणी घट वायुरूपाचा [illegible] वायूस्वरूपात दाखविणाऱ्या [illegible] होते [illegible] कसे [illegible] तेव्हा त्यानंतर [illegible] वर, तेव्हा अर्थातच [illegible] वायू आहेत, यांचे सुद्धा होत [illegible]

[illegible] असत, [illegible] अभ्यास नाही असत, [illegible]

राहून अध्ययन पुरें केल्यावर मोठमोठ्या विद्वानांशीं वाद करीत करीत तो आपल्या गांवीं परत आला.

वामन मूळचा द्वैतवादी माध्वसांप्रदायी वैष्णव होता. पुढें तो महापंडित बनला, तेव्हां त्याच्याठायीं विद्येचा मोठा गर्व उत्पन्न झाला. त्यामुळें 'विद्या विवादाय' असें होऊन तो ठिकठिकाणच्या [illegible] पराभव करीत व विजयपत्रें घेत चालला. द्वैतमतावादी [illegible] अभिमानी होता. एकदां प्रवासांत नदीच्या कांठीं [illegible] तो ध्यानस्थ बसला असतां, जाड अधिक होऊन [illegible] पण वामन कडा वैष्णव असल्यामुळें प्रत्यक्ष [illegible] शिवतां येईना! त्या वेळीं पतीचें ध्यान व [illegible] दसली. इसण्याचें कारण वामनानें [illegible] तें सांगितलें. तेव्हां द्वैतमताविषयीं [illegible] होऊन, आपली गुरुपरंपरा व शेवटीं [illegible] अद्वैताचा अवलंब केला, व त्याच्या [illegible] रूढ लागला.

वामन प्रथम [illegible] पहिली. परंतु [illegible] प्रथांतील भावार्थ साधारण [illegible] ईश्वरभक्तीची लालसा उत्पन्न [illegible] करीत संस्कृताचा [illegible] [illegible] प्रतिपादिलें [illegible] बनवत कोठें [illegible] दुस्तर्क दोष [illegible]

राहून अध्ययन पुरें केल्यावर मोठमोठ्या विद्वानांशीं वाद करीत करीत तो आपल्या गावीं परत आला.

वामन मूळचा द्वैतवादी माध्वसांप्रदायी वैष्णव होता. पुढे तो महापंडित बनला, तेव्हां त्याच्याठायीं विद्येचा मोठा गर्व उत्पन्न झाला. त्यामुळें 'विद्या विवादाय' असें होऊन तो [illegible] पराभव करीत व विजयपत्रें घेत चालला. द्वैतमतावादी [illegible]
अभिमानी होता. एकदां प्रवासांत नदीच्या कांठीं मा[illegible]
तो ध्यानस्थ बसला असतां, जाड्य अधिक होऊन म[illegible]
पण वामन कट्टा वैष्णव असल्यामुळें प्रत्यक्ष [illegible]
शिवतां येईना! त्या वेळीं पतीचें ध्यान व मा[illegible]
दसली. हमण्याचें कारण वामनानें [illegible]
तें सांगितलें. तेव्हां द्वैतमताविषयीं [illegible]
होऊन, आरंभी तुकाराम व शेवटीं [illegible]
अद्वैताचा अवलंब केला, व त्याच्या [illegible]
करू लागला.

वामन जन्म [illegible]

कलहात होते. व हा कलह दोन व्यक्तींतच नसून दोन जनसमूहांत अथवा राष्ट्रांत असला, म्हणजे त्यास युद्ध ही संज्ञा मिळते. व्यक्तिमात्राच्या कलहापासुन हानि होते त्यापेक्षा असंख्यपट जास्त हानि युद्धापासून होते. द्वेषामुळे कलह, परपीडन आणि हत्या ही आपल्या हातून घडतात. पापमार्गी महापातकांत गणिलेले पुष्कळ दोष घडण्यास लोभ, तसा च द्वेष व त्याचा अनुयायी क्रोध, हेच कारण होतात.

द्वेष व त्याचे दुष्ट परिणाम ह्यांची उदाहरणे पुराणांतरीं व इतिहासांत पुष्कळ आढळतात. [illegible] त्यांची गोष्ट ही की, ही द्वेषबुद्धि जगांत प्रत्येक समाजामध्ये [illegible] व्यक्तींत तसा असतेच. समाजासमाजांतही द्वेष तेव्हांच माजतो. काही समाज व [illegible] द्वेष केल्यावाचून चालणारच नाही, असे प्रतिपादन करतात, आणि स्वार्थसाधन हीच जगांतील इतिकर्तव्यता मानितात.

४३. धारिष्टाविषयीं एक गोष्ट.

मुंबई शहराजवळ माहीम येथे एक लहानसा बंगला बांधून एक गृहस्थ [illegible] राहण्याकरिता एक लहानशी [illegible] आपल्या [illegible] करून ठेविली होती.

एके दिवशी त्या गृहस्थास [illegible] कामाकरिता आपल्या पत्नीस व तान्ह्या मुलास घरी ठेवून दूर गांवीं जाणे भाग पडले. जातांना त्याने [illegible] किल्ली आपल्या बायकोजवळ दिली, व ती जपून ठेवण्याबद्दल बजाविले. मालकिणबाईजवळ किल्ली दिलेली त्याच्या सेवकाने हें हेरलें, व त्याच्या मनात लोभाने उचल खाऊन त्यास चोरी करण्यास प्रवृत्त केले. सायंकाळी जेवणखाण आटोपल्यावर, सर्व पदार्थ कपाटांत ठेवून मालकिणबाई आपल्या खोलींत निजावयास गेली. पलंगाजवळ गेली तो तिला श्वासोच्छ्वासाचा भास झाला;

कलहांत होते, व हा कलह दोन व्यक्तींतच नसून दोन जनसमूहांत अथवा राष्ट्रांत असला, म्हणजे त्यास युद्ध ही संज्ञा मिळते. व्यक्तिमात्राच्या कलहापासून हानि होते तिजपेक्षा असंख्यपट जास्त हानि युद्धापासून होते. द्वेषामुळे कलह, पर्यादन आणि हत्या हीं आपल्या हातून घडतात. ... महापातकांत गणिलेले पुष्कळ दोष घडण्यास लोभ, तसा द्वेष व त्याचा ... हेच कारण होतात.

द्वेष व त्याचे दुष्ट परिणाम ह्यांचा उदाहरणें पुराणांतरीं व इतिहासांत पुष्कळ आढळतात ... गोष्ट ही की, ही द्वेषबुद्धि जगांत प्रत्येक समाजांत ... व्यक्तींत ... समाजासमाजांतही द्वेष नेहमीच माजतो ... कोणी समाज व ... द्वेष केल्यावांचून चालणारच नाहीं, असें प्रतिपादन ... आणि स्वार्थसाधन हीच ...

४३. धारिष्टाविषयीं एक गोष्ट.

मुंबई शहराजवळ माहीम येथें एक लहानसा बंगला बांधून एक गृहस्थ ... राहण्याकरितां एक लहानशी ... आपल्या ... करून ठेविली होती.

एके दिवशीं त्या गृहस्थास ... करण्याकरितां आपल्या पत्नीस व तान्ह्या मुलास घरीं ठेवून दूर गांवीं जाणें भाग पडलें. जातांना त्यानें मोलकरणीची किल्ली आपल्या बायकोजवळ दिली, व ती जपून ठेवण्याबद्दल ... मालतीबाईजवळ दिली दिलेली त्याच्या नोकरास ... व त्याच्या मनांत लोभानें उचल खाऊन त्यास चोरी करण्यास मनांत केलें. सायंकाळीं जेवणखाण आटोपल्यावर, सर्व घरांतीं कडीकुलुपें तपासून मालतीबाई आपल्या खोलींत निजावयास गेली. पलंगावर नाहीं तो तिला श्वासोच्छ्वासाचा भास झाला;

[illegible] 'इतिहास' अशी संज्ञा आहे. ह्या ग्रंथांत सुमारें एक [illegible] आहेत. महाभारताचे १८ भाग असून त्यांस 'पर्वें' [illegible] पहिल्या म्हणजे आदिपर्वांत कौरव व पांडव ह्यांच्या [illegible] झालें, नंतर सभापर्वांत युधिष्ठिरानें द्यूत खेळून [illegible] हारलें, व भाऊ भीम, अर्जुन, नकुळ व सहदेव, [illegible] वनवासास गेला, हें सांगितलें आहे. [illegible] वनवास व [illegible] गुप्त [illegible] आहे. उद्योगपर्वांत युद्धाची तयारी कशी [illegible] भीष्म, द्रोण, कर्ण व शल्य ह्या चार [illegible] कौरवसैन्याचे [illegible] असतां घडलेल्या [illegible] लिहिल्या आहेत. सौप्तिक [illegible] घातलेल्या छाप्याचें वर्णन असून, [illegible] आहे. शांतिपर्व व [illegible] पर्वें महाभारतामध्यें श्रेष्ठ आहेत; कारण त्यांत [illegible] नीति ही उत्तम प्रकारें [illegible] अधिकाऱ्यांशी कथा [illegible] वर्णिलें आहे.

[illegible] महाभारत हे [illegible] हिन्दूंचे धर्म आहेत. त्यांना [illegible] व व्यवहारज्ञान प्राप्त होतें. ह्या दोन्ही [illegible] मार्गांत [illegible] व पांडवांचा है. [illegible] आयांत [illegible] पाहिले होते.

महाभारतास 'इतिहास' अशी संज्ञा आहे. ह्या ग्रंथांत सुमारें एक [illegible] आहेत. महाभारताचे १८ भाग असून त्यांस 'पर्वें' [illegible] पहिल्या म्हणजे आदिपर्वांत कौरव व पांडव ह्यांच्या [illegible], [illegible] सभापर्वांत युधिष्ठिराने द्यूत खेळून [illegible], व [illegible] भीम, अर्जुन, नकुळ व सहदेव, [illegible] ह्यांसह तो वनवासास गेला, हें सांगितलें आहे. [illegible] पांडवांचा वनवास व विराटाच्या घरीं [illegible] आहे. उद्योगपर्वांत युद्धाची तयारी कशी [illegible] भीष्म, द्रोण, कर्ण व शल्य ह्या चार [illegible] कौरवांच्या [illegible] असतां घडलेल्या [illegible] लिहिल्या आहेत. सौप्तिक [illegible] घातलेल्या छाप्याचें वर्णन असून, [illegible] आहे. शांतिपर्व व [illegible] पर्वें महाभारतामध्यें श्रेष्ठ आहेत; कारण त्यांत [illegible] ही उत्तम प्रकारें [illegible] [illegible] कथा [illegible] आहे.

[illegible] हे हिन्दु धर्म आहेत. त्यांच्या [illegible] ज्ञान होतें. ह्या दोन्ही [illegible] बाजारांत [illegible] [illegible] व पांडवांच्या [illegible] [illegible] आहेत. [illegible]

[illegible] इत्यादि शाहूनि एकमति झाला,
[illegible] अर्थ लिहिला ग्याला ? ॥ ७ ॥
[illegible] आपलें मनीं होंसे ।
[illegible] तुझा मर्म ? ॥ ८ ॥
[illegible] कारागृह भाग,
[illegible] पुरी [illegible] ॥ ९ ॥
[illegible] इमारत, [illegible]
[illegible] नेवरा कोठे [illegible] ॥ १० ॥
[illegible] बाहेर [illegible]
[illegible] तुझा [illegible]
[illegible] बहुधा [illegible],
[illegible] तुझा नर्म ? ॥ १२ ॥
[illegible], [illegible]
[illegible] ॥ १३ ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible] कविता, [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ज्ञानन शाहूनि एक-मति झाला,
[illegible] र्थ लेखिला ज्याला ? ॥ ७ ॥
[illegible] आनंद मनीं होई ।
[illegible] तुझा धर्म ? ॥ ८ ॥
[illegible] करावया भाग,
[illegible] ॥ ९ ॥
[illegible] इमानेव, असे भूप थोर
[illegible] नव धर्मा नेवरा कोठे ? ॥ १० ॥
[illegible] पाहून शासनावरी नजर
[illegible] तुझा [illegible]
[illegible] सहुली नाराना, [illegible]
[illegible] तुझा धर्म ? ॥ १२ ॥
[illegible] त्यांतच्या [illegible]
[illegible] ॥ १३ ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible] कविता, [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

सर्वांना निवडुनि हा रिपु तुला आतां वधूं पाहतो,
वैरा मोडुनि पाळ अथ पितरा टाकूनिया मान तो. ॥१॥

दुर्योधन—बरें, युद्ध मोडून मी करावें तरी काय ?

गांधारी—जसें तुझा पिता आणि विदुर सांगतील, तसें कर.

संजय—असेंच करावें, महाराज।

दुर्योधन—अजून मला दुसऱ्याचा विचार घेणें राहिलें आहे काय ?

संजय—महाराज, जिवांत जीव आहे तोंपर्यंत यश मिळविण्याची इच्छा करणारानीं शहाण्या माणसाचा विचार घेतलाच पाहिजे

दुर्योधन—(रागानें) बरें तर, आपण शहाणे आतां काय योग्य म्हणून सांगाल, तें मी ऐकतों [illegible]।

धृतराष्ट्र—बाळा संजय योग्य गोष्ट सांगत असतां त्यावर रागावून काय फळ ? तूं [illegible] [illegible] मानावर येईल, तर मीच तें सांगतों ऐक

दुर्योधन—बरें आहे [illegible] [illegible] [illegible] तें।

धृतराष्ट्र—बाळा, [illegible] आहे ? तूं आतां युधिष्ठिरास पसंत असतील त्या अटींवर त्याच्याशीं सपेट करावा.

दुर्योधन—बाबा, आई पुत्रवत्सल म्हणून, संजय असमंजस म्हणून, असें खुशाल सांगोत। पण तुम्हांलासुद्धां अशी कशी बुद्धि पडली ? किंवा पुष्कळ मुलगे मेल्यानें झालेल्या दुःखाचाच हा परिणाम असावा। बाबा, [illegible] [illegible] [illegible] असतां प्रत्यक्ष वासुदेवानें केलेली शिष्टाई ज्यानें नाकारिली, त्याच म्या दुर्योधनानें, आतां भीष्म, द्रोण, व असंख्य मांडलिक राजे यांचा अंत डोळ्यांनीं समक्ष पाहून, केवळ स्वशरीर संभाळण्याच्या इच्छेनें, अभिमानी पुरुषास लाज

सर्वांना निवडूनि हा रिपु तुला आतां वधूं पाहतो,
वैरा सोडुनि पाळ अध पितरा टाकूनिया मान तो. ॥१॥

दुर्योधन—वैरें, युद्ध सोडून मी करावें तरी काय?

गांधारी—जसें तुझा पिता आणि विदुर सांगतील, तसें कर.

संजय—असेंच करावें, महाराज।

दुर्योधन—अजून मला दुसऱ्याचा विचार घेणें राहिलें आहे काय?

संजय—महाराज, जिवांत जीव आहे तोंपर्यंत यश मिळविण्याची इच्छा करणारांनी शाहाण्या माणसाचा विचार घेतलाच पाहिजे

दुर्योधन—(रागानें) बरें तर, आपण शाहाणे आतां काय योग्य म्हणून सांगाल, तें मी ऐकतो [illegible]।

धृतराष्ट्र—बाळा संजय योग्य गोष्ट सांगत असतां त्यावर रागावून काय फळ? तूं [illegible] मानावर येशील, तर मीच तें सांगतो ऐक

दुर्योधन—बरें आहे [illegible]।

धृतराष्ट्र—बाळा, [illegible] आहे? तूं आतां युधिष्ठिरास पसंत असतील त्या अटींवर त्याच्याशीं संधि करावा.

दुर्योधन—बाबा, आई पुत्रवत्सल म्हणून, संजय असमंजस म्हणून, असें खुशाल सांगोत। पण तुम्हालासुद्धां अशी कशी भुरळ पडली? किंवा पुष्कळ मुलगे मेल्यानें झालेल्या दुःखाचाच हा परिणाम असावा। बाबा, [illegible] असतां प्रत्यक्ष वासुदेवानें केलेली शिष्टाई ज्यानें नाकारिली, त्याच म्या दुर्योधनानें, आतां भीष्म, द्रोण, व असंख्य मांडलिक राजे यांचा अंत डोळ्यांनीं समक्ष पाहून, केवळ स्वशरीर संभाळण्याच्या इच्छेनें, अभिमानी पुरुषास लाज

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] राहून

[illegible] झालेल्या [illegible] झाला [illegible] दृष्टीस [illegible] मानाचा [illegible] सख्ताई कुसाताइस म्हणते, "काय [illegible] तू [illegible] [illegible] मानसीस' [illegible] मानसा नाही म्हणून [illegible] [illegible] [illegible] कुसाताच [illegible] [illegible]'

[illegible] म्हणून [illegible] [illegible] म्हणाले आहे, ते मोठ [illegible]

पाहून

... [illegible] कुरूप ... झाला ... दृष्टीस

... मसाणी ... मस्तानी कुसाबाईस म्हणते, "काय

... तू ... पाहून ...

... माणसा ... म्हणून ...

... तुमच्या ... कुरूपाने ...

... पाहून ... म्हणून ...

... म्हणून आहे, ते ...

नुमन्या रहात

आहे.

[illegible]

[illegible] नुमन्या दर्शत
[illegible] आहे.

[illegible]

बाप म्हणाला, "बरं, मी युक्ति सांगतो. बागेच्या ह्या दोन टोकांपासून विहीर किती अंतरावर आहे हें प्रथम ठरवूं. हीं अंतरें सुमारें २५ व ३५ फूट भरतात. आतां तुझ्या नकाशाच्या प्रमाणाप्रमाणें ह्या लांबी घेऊन, नकाशांतील ह्या दोन टोकांवर मध्य धरून दोन वर्तुळें काढ; हीं वर्तुळें नकाशांत ज्या ठिकाणीं छेदितील, ती विहिरीची जागा समजावी."

प्रभाकर—बाबा, काय हो ही मौज आहे! एक लांबी मोजली असती तर एकच वर्तुळ काढितां आलें असतें, पण तेवढ्यानें विहीर असल्याचें ठिकाण कोठें आहे हें समजलें नसतें. म्हणून दोन लांब्या मोजाव्या लागल्या. बाबा, मोठ्या नकाशावर काढितानाही दोनदोन लांब्या मोजाव्या लागत असतील, नाहीं बरं?

बाप—हो; त्या लांब्या मोजल्या तें तुला सांगतों. ह्या नारिंगाच्या ध्रुवावर व त्याच्या विषुववृत्तावर टाचण्या टोचूं. तसेंच एक ध्रुव व विषुववृत्त ह्यांच्यामध्यें कोठेंतरी ही चूक टोचूं. आतां ही चूक कोठें आहे हें ठरवूं. प्रथम ह्या चुकेंतून जाणारी व विषुववृत्ताशीं समांतर अशी टाचण्यांची एक ओळ तयार करूं. ही ओळ विषुववृत्तापासून किती अंतरावर आहे तें आपणास सहज कळतें.

प्रभाकर—पण एवढ्यानें आपलें काम होईल का?

बाप—नाहीं; म्हणून आतां दोन्ही ध्रुवांतून जाणारी टाचण्यांची एक ओळ करूं. ह्या ओळीपासूनही आपली चूक किती अंतरावर आहे तें ठरवितां येईल. हीं दोन अंतरें कळलीं, म्हणजे आपलें काम झालें.

प्रभाकर—शाळेंतील नकाशावर ज्या उभ्या आडव्या रेषा काढिलेल्या असतात, त्यांचा उपयोग काय असावा तें आतां माझ्या लक्षांत आलें. [illegible] मोठ्या पृथ्वीवर ह्या रेषा कशा काढितां ये

बाप म्हणाला, " बरं, मी तुला सांगतों. बागेच्या ह्या दोन बाजूंपासून विहीर किती अंतरावर आहे हें प्रथम ठरवूं. हीं अंतरें सुमारें २५ व ३५ फूट भरतात. आतां तुझ्या नकाशाच्या प्रमाणाप्रमाणें ह्या लांबी घेऊन, नकाशांतील दोन दोन कोपरें मध्य धरून दोन वर्तुळें काढ; हीं वर्तुळें नकाशावर ज्या ठिकाणीं छेदितील, तो विहिरीची जागा समजावी."

प्रभाकर—बाबा, काय हा ही मौज आहे! एक लांबी मोजली असतां तर एकच वर्तुळ काढितां आलें असतें, पण तेवढ्यानें विहीर अमक्याच ठिकाणीं काढावी हें समजलें नसतें. ह्यामुळें दोन लांब्या मोजाव्या लागल्या. बाबा, मी जर नकाशावर काढितानाही दोनदोन लांब्या मोजाव्या लागत असतील, नाहीं बरं?

बाप—हो; त्या लांब्या मोजल्या तर तुला सांगतों. ह्या नारिंगाच्या ध्रुवावर व त्याच्या विषुववृत्तावर टाचण्या रोवूं. तसेंच एक ध्रुव व विषुववृत्त ह्यांच्यामध्यें कोठेतरी ही चूक रोवूं. आतां ही चूक कोठें आहे हें ठरवूं. प्रथम ह्या ध्रुवांतून जाणारी व विषुववृत्ताशीं समांतर अशी टाचण्यांची एक ओळ तयार करूं. ही ओळ विषुववृत्तापासून किती अंतरावर आहे तें आपणास सहज समजतें.

प्रभाकर—पण एवढ्यानें आपलें काम होईल का?

बाप—नाहीं; म्हणून आतां दोन्ही ध्रुवांतून जाणारी टाचण्यांची एक ओळ करूं. ह्या ओळीपासूनही आपली चूक किती अंतरावर आहे तें ठरवितां येईल. हीं दोन अंतरें कळलीं, म्हणजे आपलें काम झालें.

प्रभाकर—शाळेंतील नकाशावर ज्या उभ्या आडव्या रेषा काढिलेल्या असतात, त्यांचा उपयोग काय असावा तें आतां माझ्या लक्षांत आलें. पण बाबा, ह्या एवढ्या मोठ्या पृथ्वीवर ह्या रेषा कशा काढितां येतात?

अशी एक मोठी सडक मुंबईहून निघून, नाशीक, धुळें व इंदूर ह्या शहरावरून आग्र्यास गेली आहे. दुसरी कलकत्त्याहून निघून, बनारस, लखनौ, बरेली व लाहोर ह्या शहरांवरून पेशावरास गेली आहे. तिसरी मद्रासेहून निघून मच्छलीपट्टण, विजगापट्टण, गंजम व कटक ह्या शहरावरून कलकत्त्यास गेली आहे. चौथी पुण्याहून निघून सातारा, कोल्हापूर, बेळगांव, धारवाड व बंगलोर ह्या शहरावरून मद्रासेस गेली आहे. ह्याशिवाय ह्या मुख्य सडकांस जोडणाऱ्या इतर अनेक सडका आहेत.

इ० स० १८५३ सालीं ह्या देशात लोखंडी रस्ता बांधला, व मुंबईहून ठाण्यापर्यंत प्रथम आगगाडी सुरू झाली. त्या वेळीं लार्ड डलहौसी हे गव्हर्नर जनरल होते, त्यांच्या हातून लोखंडी सडक बांधण्याचें काम सुरू करण्याचा समारंभ झाला. हल्लीं ह्या देशांत वीसबावीस हजार मैल लांब आगगाडीचा रस्ता तयार होऊन सुरू झाला आहे. ह्यामुळें आतां हिंदुस्तानांतील बहुतेक मोठ्या शहरीं आगगाडीनें जातां येतें व माल पाठवितां येतो.

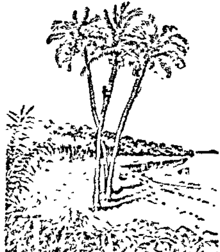
मुंबईहून पेशावर १५८३ मैल, कलकत्ता (नागपूर मार्गानें) १२२१ मैल, दिल्ली ९८२ मैल आणि मद्रास ७९४ मैल आहे. ह्या शहरीं आगगाडीनें जाण्यास अनुक्रमें ६२, ४५, ३२ व ३३ तास लागतात. सडकेनें प्रवास करण्यापेक्षा आगगाडीनें प्रवास करणें त्रास पडत नसून, स्वस्तही पडतें. आगगाडीच्या तिसऱ्या वर्गाचा दर प्रत्येक मैलास बहुतकरून केवळ २½ पै आहे. आगगाडीनें माल पाठविण्यासही खर्च कमी लागतो; ह्यामुळें मीठ, कापड, धान्य व इतर जिन्नस स्वस्त दरानें विकतां येतात.

अशी एक मोठी सडक मुंबईहून निघून, नाशीक, धुळें व इंदूर ह्या शहरांवरून आग्र्यास गेली आहे. दुसरी कलकत्त्याहून निघून, बनारस, लखनौ, बरेली व लाहोर ह्या शहरांवरून पेशावरास गेली आहे. तिसरी मद्रासेहून निघून मच्छलीपट्टण, विजगापट्टण, गंजम व कटक ह्या शहरांवरून कलकत्त्यास गेली आहे. चौथी पुण्याहून निघून सातारा, कोल्हापूर, बेळगांव, धारवाड व बंगलोर ह्या शहरांवरून मद्रासेस गेली आहे. ह्याशिवाय ह्या मुख्य सडकांस जोडणाऱ्या इतर अनेक सडका आहेत.

इ० स० १८५३ साली ह्या देशात लोखंडी रस्ता बांधला, व मुंबईहून ठाण्यापर्यंत प्रथम आगगाडी सुरू झाली. त्या वेळीं लॉर्ड डलहौसी हे गव्हर्नर जनरल होते, त्यांच्या हातून लोखंडी सडक बांधण्याचें काम सुरू करण्याचा समारंभ झाला. हल्लीं ह्या देशांत वीसबावीस हजार मैल लांब आगगाडीचा रस्ता तयार होऊन सुरू झाला आहे. ह्यामुळें आतां हिंदुस्तानांतील बहुतेक मोठ्या शहरीं आगगाडीनें जातां येतें व माल पाठवितां येतो.

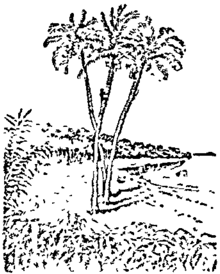
मुंबईहून पेशावर १५८३ मैल, कलकत्ता (नागपूर मार्गानें) १२२१ मैल, दिल्ली ९८२ मैल आणि मद्रास ७९४ मैल आहे. ह्या शहरीं आगगाडीनें जाण्यास अनुक्रमें ६२, ४५, ३२ व ३३ तास लागतात. सडकेनें प्रवास करण्यापेक्षां आगगाडीनें प्रवास करणें सुखाचें असून, स्वस्तही पडतें. आगगाडीच्या तिसऱ्या वर्गाचा दर प्रत्येक मैलास बहुतकरून केवळ २½ पै आहे. आगगाडीनें माल पाठविण्यासही खर्च कमी लागतो; ह्यामुळें मीठ, कापड, धान्य व इतर जिन्नस स्वस्त दरानें विकतां येतात.

८३. नारळ व थाभूळ.

नारळ—कोंकण व दर्याकिनाऱ्यास नारळ फार होतात. देशावर कोठे कोठे ही झाडे दृष्टीस पडतात, पण विरळा. या झाडाचा सरळ सोट साठसत्तर हात वाढतो, व त्याला शाखा येत नाहीत. शेंड्याला पचवीस तीस मावळ्यांचा म्हणजे पानांचा झुबका असतो. पोय आल्यापासून नारळ पक्व होण्यास एक वर्ष लागते. अशा पेरल्यापासून सात वर्षांनी नारळांचा पीक येतो, त्याला पेंड वगैरे उत्तम असली, तर प्रत्येक झाडापासून दरसाल ... देखील नारळ मिळतात ... चांगल्या जोमदार नारळीस दरवर्षी फळे येतात

८३. नारळ व याभूळ.

नारळ—कोंकण व दक्षिण कानड्यांत नारळी फार होतात. कोठे कोठे ही झाडें दृष्टीस पडतात, पण विरळा. या झाडा मोठेपणी पन्नाससाठ हात वाढतो, व त्याला पाचवा येत शेंड्याला पसरा तीस सातव्याला म्हणजे पानाचा झुबका पेंड आल्यापासून नारळ पक्व होण्यास एक वर्ष लागतें. पेंडीला पंचवीसपासून पन्नास नारळांचा घड येतो, त्याला पेंड अर्थात् उत्तम असली, तर प्रत्येक झाडापासून दरसाल – ऐंशींक नारळ मिळतात. चांगल्या जोमदार नारळीस वर्षेवर्ष फळें येतात

धागा काढून आपणाभोंवतीं तो गुंडाळून गुंडाळून ते त्या मऊ बिछान्यावर झोंपी जातात. पुढें सुमारें तीन आठवड्यांनीं ते जागे होऊन पतंगाच्या रूपानें कोशांतून बाहेर पडतात. बाहेर पडले म्हणजे ते नाचूं बागडूं लागतात, जणूं काय आपण एकदाचे तुरुंगांतून सुटलों म्हणून त्यांना आनंदच होतो! ह्या स्थितींत त्यांना पंख असतात, व पतंगांत नर व मादी असतात. काहीं वेळानें त्यांच्यांतील मादी अंडीं घालतात. एक एक मादी चारचारशें अंडीं घालते! अंडीं घातल्यावर नर व मादी सर्व मरून जातात. असा ह्या किड्याचा जीवनवृत्तांत आहे. याच्या चार स्थित्यंतरें होतात:—१ अंडीं, २ सुरवंट, ३ कोशावस्था व ४ पतंग अथवा फुल-पाखरूं. ह्या चारही स्थिति वरील चित्रांत दाखविल्या आहेत. खेरीज, उजव्या आंगास कोशावस्थेंत हा किडा असतां कोशाचा उभा काप दाखविला आहे.

काहीं देशांत रेशमाचे किडे पाळण्याकरितां निरनिराळ्या खोल्याच केलेल्या असतात. त्या खोल्यांत कापड पसरून ठेवितात व त्यावर पतंग अंडीं घालतात. अंड्यांतून सुरवंट बाहेर निघाले म्हणजे त्यांना तुतीचीं पानें खावयास घालतात.

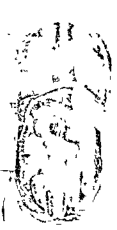
ह्या किड्याचा कोशांतील तंतुमय बिछाना म्हणून जो वर सांगितला, तोच आपलें रेशीम होय. कोशांतून बाहेर पडतांना पतंग तंतु तोडून बाहेर पडतात, त्यामुळें रेशीम निरुपयोगी होतें. ह्याकरितां पतंग बाहेर पडण्यापूर्वींच कोश आधणाच्या पाण्यांत टाकावा लागतो. असें केल्यानें कोशांतील किडे मरतात, आणि त्यांतील चिकट पदार्थ व मळ धुपून जाऊन स्वच्छ व सबंध रेशीम हातीं लागतें. नंतर तें रेशीम रहाटावर घेऊन त्याच्या लडी करितात.

धागा काढून आपणाभोंवतीं तो गुंडाळून गुंडाळून ते त्या मऊ बिछान्यावर झोंपी जातात. पुढें सुमारें तीन आठवड्यांनीं ते जागे होऊन पतंगाच्या रूपानें कोशांतून बाहेर पडतात. बाहेर पडले म्हणजे ते नाचू बागडू लागतात, जणू काय आपण एकदाचे तुरुंगांतून सुटलों म्हणून त्यांना आनंदच होतो! ह्या स्थितींत त्यांना पंख असतात, व पंख ते नाजुक पण असतात. काहीं वेळानें त्यांच्यातील मादी अंडी घालतात. एक एक मादी चारचारशें अंडीं घालते! अंडीं घातल्यावर नर व मादी सर्व मरून जातात. असा ह्या किड्याचा जीवनवृत्तांत आहे. याच्या चार स्थित्यंतरें होतात:—१ अंडीं, २ सुरवंट, ३ कोशावस्था व ४ पतंग अथवा फुलपाखरू. ह्या चारही स्थिति वरील चित्रांत दाखविल्या आहेत. खेरीज, उजव्या बाजूस कोशावस्थेंत हा किडा असतां कोशाचा उभा काप दाखविला आहे.

काहीं देशांत रेशमाचे किडे पाळण्याकरितां निरनिराळ्या खोल्याच केलेल्या असतात. त्या खोल्यांत कापड पसरून ठेवितात व त्यावर पतंग अंडीं घालतात. अंड्यांतून सुरवंट बाहेर निघाले म्हणजे त्यांना तुतीचीं पानें खावयास घालतात.

ह्या किड्याचा कोशांतील तंतुमय बिछाना म्हणून जो वर सांगितला, तोच आपलें रेशीम होय. कोशांतून बाहेर पडतांना पतंग तंतु तोडून बाहेर पडतात, त्यामुळें रेशीम निरुपयोगी होतें. ह्याकरितां पतंग बाहेर पडण्यापूर्वींच कोश आधणाच्या पाण्यांत टाकावा लागतो. असें केल्यानें कोशांतील किडे मरतात, आणि त्यांतील चिकट पदार्थ व मळ धुपून जाऊन स्वच्छ व सबंध रेशीम हातीं लागतें. नंतर तें रेशीम रहाटावर घेऊन त्याच्या लडी करितात.

नर्गीदर

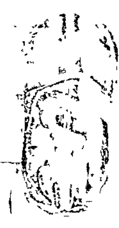

रक्ताम
अनेक
उदयपैकी
वसते,
आहे.
नाड्याच्या
हे दोन
आहे.
आहे मोठ्या
यकृत् विशिष्ट
गुळगुळीत आणि
लहान बनलेला आहे.
अनेक शिरा येऊन मिळाल्या आहेत.

यकृत पिंड आहे व त्याचा व्यापार अत्यंत
मासमदृश अशा सूक्ष्म पिंडांनी बनलेला आहे.

सर्वांग नार्गांग

... पचनाम
... कल्याम
... अनेक
... उदयापैकी
... ज्याच्या
... बनते,
... ...
... तात
... नाल
... पड आहे.
... ज्याच्या
... नक्याच्या
... हे इंत
... बनले आहे.
... नाक्याच्या

... व पूल आहे मोठा
... यकृत पिवस्ट
... गुळगुळीत आणि
... लहान ... बनलेला आहे.
... अनेक शिरा येऊन मिळाल्या आहेत.

यकृत ... चमत्कारिक पिंड आहे व त्याचा व्यापार अत्यंत मनोवेधक ... हा मासमदृश अशा सूक्ष्म पिंडांनी बनलेला आहे.

